

Ludovico Geymonat: Για μια υλιστικοδιαλεκτική γνωσιοθεωρία

στη Λυδία για την κατανόηση

Ελάχιστο εισαγωγικό σημείωμα

Χρειάζεται αρχικά να ξεκαθαριστεί το πεδίο και το επίπεδο της ανάγνωσης που προτείνεται στη συνέχεια. Χωρίς καθόλου να τεθεί υπό αμφισβήτηση η οργανική συνέχεια που παρατηρείται στη σκέψη και στη φιλοσοφική εμπειρία του Geymonat, και την οποία ο ίδιος υπερασπίστηκε (*Dal neopositivismo al materialismo*, 1982), θα μας απασχολήσει ειδικότερα το πρόβλημα της τζεϋμονατιανής ανάλυσης του γνωσιολογικού ζητήματος, μέσα όμως από την υλιστικοδιαλεκτική οπτική της. Από τη στιγμή, δηλαδή, που ο Geymonat υιοθετεί το διαλεκτικό υλισμό και συνεπώς χωρίς να σταθούμε, παρά μόνο όταν κάτι τέτοιο κρίνεται απαραίτητο σε κείμενα της περιόδου (ή καλύτερα της νεοθετικιστικής περιόδου) που προηγήθηκε. Στο σημείο αυτό, βέβαια, κρίνονται ωφέλιμες κάποιες διευκρινήσεις: α) η συνολική παρουσίαση και εξέταση του γνωσιολογικού ζητήματος καθ' όλη την πορεία της τζεϋμονατιανής σκέψης ασφαλώς και αποτελεί αντικείμενο μιας έρευνας που δεν μπορεί να εξαντληθεί στον περιορισμένο χώρο ενός άρθρου, β) σε κάποιους μπορεί εύλογα να δημιουργηθούν ορισμένα ερωτηματικά: μπορούμε πράγματι και με σιγουριά να κομματιάσουμε το σώμα της τζεϋμονατιανής σκέψης και συνεπώς να αποφανθούμε ότι εδώ κλείνει η νεοθετικιστική περίοδος εκεί ξεκινά η υλιστικοδιαλεκτική; Δεν ελλοχεύει στο σημείο αυτό η απειλή μιας ερμηνευτικής αυθαιρεσίας; Αναμφισβήτητα η απειλή είναι πραγματική και θα παρουσιάζεται κάθε φορά που θα επιχειρούμε να απολυτοποιήσουμε αυτή τη «στροφή» αντί να την κρίνουμε στα πλαίσια μιας ιδιαίτερης και οργανικής πνευματικής πορείας. Ας μην κρυβόμαστε όμως και ας μη σχηματοποιούμε μια φιλοσοφική εμπειρία μοναδική, όσο και αν η πνευματική και φιλοσοφική πορεία του Geymonat δεν μπορούσε παρά να έχει ως απόληξη αυτή την προσέγγισή του με το διαλεκτικό υλισμό, άλλο τόσο είναι αλήθεια ότι ακολούθησε μια διαδρομή πολύ διαφορετική από εκείνη της πλειονότητας των μαρξιστών φιλόσοφων της επιστήμης και εν κατακλείδι θα αποτελεί τραγική αυθαιρεσία να εθελotu-

φλήσουμε μπροστά σε ό,τι προϋπήρξε αυτής της προσέγγισης: «Αρκετοί φίλοι με ρώτησαν αν λυπάμαι, γιατί αφιέρωσα τόση ενέργεια κατά τη νεότητά μου, στη μελέτη του νεοθετικισμού και γιατί στάθηκα ο πρώτος στην Ιταλία που μίλησα για αυτόν με κάποια αρμοδιότητα και με κάποια αναντίρρητη συμπάθεια. Απαντώ ότι το γεγονός αυτό δεν με θλίβει καθόλου... Όχι ότι διακρίνω μια συνέχεια μεταξύ διαλεκτικού υλισμού και νεοθετικισμού, αλλά είμαι πεπεισμένος ότι το γεγονός ότι και οι δυο κατανόησαν τη σημασία ορισμένων προβλημάτων και αμφότεροι αντιλήφθηκαν τη βαρύτητα κάποιων δυσκολιών που απαντιούνται κατά την απόπειρα επίλυσής τους, αποδεικνύει τη χρησιμότητα μιας επιμελούς κριτικής σύγκρισης μεταξύ των όσων λύσεων επιχείρησαν. Ειδικότερα εκτιμώ ότι θα είναι εξαιρετικά χρήσιμο στην κατανόηση του μαρξισμού αν πετύχουμε να τον εισαγάγουμε στην εποχή μας και όχι μόνο στην εποχή του Marx, Engels και του Lenin» (*Dal neopositivismo al materialismo dialettico*, 1982).

I

Στην τζεϋμονατιανή αντίληψη, η άρθρωση μιας γνωσιοθεωρίας ικανής να κατανοήσει την πραγματικότητα αποτελεί ένα *sine qua non* όρο στη δημιουργία μιας «συνολικής οπτικής του κόσμου και της φύσης, στη θεμελίωση μιας κοσμολογίας» καθώς «η γνωσιοθεωρία αποτελεί τον ουσιαστικό πυρήνα ολόκληρης της φιλοσοφίας»¹ και συνεπώς χωρίς την επίλυση των συγκεκριμένων προβλημάτων που άπτονται του τρόπου απόκτησης, επιβεβαίωσης και παραπέρα θεμελίωσης αυτών των γνώσεων καθίσταται προβληματική και η συγκρότηση ενός μεθοδολογικού προγράμματος προσανατολισμένου στην ικανοποίηση των απαντήσεων της φιλοσοφικής έρευνας. Η γνωσιοθεωρία, συνεπώς, και ως μεθοδολογία της γνώσης, σχέδιο διεύθυνσης των πραγματικών σχέσεων μεταξύ ανθρώπων, καθώς και μεταξύ των τελευταίων και της φύσης, αποσαφήνισης των γενικών προϋποθέσεων παραγωγής γνώσεων, αλλά και ελέγχου της εγκυρότητας και της βασιμότητας των αποτελεσμάτων της γνωστικής διαδικασίας, ως προσδιορισμός των πλαισίων έκφρασης της εξέλιξης αυτής της γνώσης, επιδιώκει μάλλον να προσεγγίσει και να κατανοήσει μια δυναμική και μεταβαλλόμενη πραγματικότητα παρά μια απόλυτη αλήθεια. Οι μεθοδολογικές πτυχές αυτής της γνωσιοθεωρίας δεν θα μπορούσαν παράλληλα να αδιαφορήσουν και για τους μηχανισμούς θεμελίωσης αυτών των κερτημένων γνώσεων, όπως και των δυνατοτήτων που προσφέρει η διαδικασία τελειοποίησης και εμβάθυνσής τους.

Καθίσταται αναγκαίο να ξεκαθαρίσουμε ήδη σε τούτο το σημείο, ότι η ίδια η χρήση του όρου γνώση στον ενικό, εμπεριέχει την απειλή μιας ασάφειας και ενός απόλυτου που μπορούν να οδηγήσουν σε αδιέξοδο και σε μεταφυσικούς προσανατολισμούς, καθώς εύκολα αναδύεται η γοητεία μιας υπεραπλούστευσης και μιας σχηματικής θεώρησης-ταύτισης εκείνης ή της άλλης επιμέρους γνώσης (μαθηματικά, πολιτική, αισθητική, φυσικές επιστήμες, θεολογία κ.λπ.) με τη γνώση στη γενικότερη εκδοχή της, με αποτέλεσμα να εγερθούν αξεπέραστα εμπόδια στην προσπάθεια θεμελίωσης τόσο αυτής της γνωσιοθεωρίας όσο και της κατηγορίας της ολότητας χωρίς την οποία μάλλον είναι αδύνατο να προχωρήσουμε. Σε κάθε περίπτωση ή η έννοια της γνώσης θα χρησιμοποιείται στη γενικότερη υλιστική εκφορά

της ή θα επιλέγεται η προσφυγή στη χρήση του πληθυντικού αριθμού (γνώσεων) πάντα όμως έχοντας κατά νου τις συγκεκριμένες πραγματικές και ιστορικές κατακτήσεις του ιστορικά προσδιορισμένου ανθρώπου και της πνευματικής πορείας του, ή το σύνολο αυτών των κατακτήσεων (= η γνώση), ώστε να αποφεύγεται ο κίνδυνος ενός φαύλου κύκλου συνεχών παρεξηγήσεων και μεταφυσικών παρεκκλίσεων².

II

Θα ήταν τραγικό σφάλμα να πιστέψουμε ότι οι ανησυχίες του Geymonat για τη θεμελίωση μιας γνωσιοθεωρίας που να ικανοποιεί τις σύγχρονες απαιτήσεις, να προσεγγίζει μια πραγματικότητα πολύπλοκη και πολυσχιδή αποτυπώνονται μόνο σ' εκείνο το κείμενο του 1974, ο τίτλος του οποίου ευδιάκριτα φαίνεται να τις εκφράζει: «*Primi lineamenti di una teoria della conoscenza materialistico - dialettica*»³. Ακόμα και ο επιθετικός προσδιορισμός *primi* (πρώτα, βασικά, θεμελιώδη) αποδεικνύεται παραπλανητικός, αν εξετάσουμε προσεκτικά την ως τότε φιλοσοφική και επιστημολογική εργασία του Geymonat. Είναι αξιοσημείωτο ότι τα βασικότερα χαρακτηριστικά της σκέψης του Geymonat παρουσιάζονται μέσα από μια διαδικασία συνέχειας (που δεν θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως στατικότητα ή μονότονη γραμμικότητα) και η οποία εξεταζόμενη εκ των υστέρων μας επιτρέπει να συνειδητοποιήσουμε ότι αυτή η πολυπρόσωπη, πνευματική και πρακτική συμμετοχή και οι θεωρητικές επεξεργασίες μέσα από μια διαδικασία συνεχούς εμβάθυνσης, εμπλουτισμού και ανάδειξης της ιστορικότητας/λογικότητας δεν θα μπορούσε να οδηγήσει παρά στη συγκεκριμένη διέξοδο, στη ρητή διατύπωση αυτής της υλιστικοδιαλεκτικής γνωσιοθεωρίας. Ακόμη και αν κάποιος επιχειρήσουν να θέσουν ως σημείο εκκίνησης το άρθρο «*Materialismo e problema della conoscenza*» (1946), όπου ξεκάθαρα, πλέον, επισημαίνεται η πρόθεση ενός επιστημονικού υλισμού που θα ξεκινά από το *Θέσεις για τον Feuerbach*, και διαμέσου του *Υλισμός και Εμπειριοκριτικισμός*, (ακόμα και όταν στέκεται κριτικά απέναντι σε κάποιες θέσεις του Lenin⁴) θα φτάνει ως τους σημεινούς προβληματισμούς και τις σύγχρονες κατευθύνσεις, συναντώντας τις καλύτερες στιγμές της μεταεπαναστατικής σοβιετικής επιστημονικής και φιλοσοφικής σκέψης, θα πρόκειται πάντα για μια ανολοκλήρωτη και κάθε άλλο παρά ικανοποιητική προσέγγιση⁵. Το γνωσιολογικό ζήτημα στάθηκε θεμελιώδες, ήδη, κατά την περίοδο της πτυχιακής του εργασίας «*Il problema della conoscenza nel positivismo*», (1932) και έκτοτε δεν έπαυσε ποτέ του να το αντιλαμβάνεται ως τέτοιο, αποτελώντας τον άξονα του προβληματισμού του. Αυτή η πρώτη αναφορά στο θετικισμό δεν πρέπει να μας παραπλανά, ούτε και η σταθερότητα και η ένταση της σχέσης που ο Geymonat ανέπτυξε στη συνέχεια με το λογικό εμπειρισμό και η κοπιαστική εργασία του γύρω από φαινομενικά δευτερεύοντα φιλοσοφικά ζητήματα που ξεσήκωναν και σκανδάλιζαν την επίσημη ορθόδοξη ιταλική αριστερά⁶ θα πρέπει να μας οδηγήσει σε λάθος κατεύθυνση. Η σκέψη του Geymonat στράφηκε ακριβώς προς όλες τις φιλοσοφικές κατευθύνσεις και έδειξε ζωηρό ενδιαφέρον για κάθε επίπεδο της γνώσης ώστε να αντλήσει εκείνο το οπλοστάσιο που θα ονομάζαμε «υλιστικοδιαλεκτική γνωσιοθεωρία»: στάθηκε κριτικά απέναντι στο νεοθετικισμό⁷, απέναντι στο συμβατισμό και στην τυπική λογική. Ακόμα και

απέναντι στο μαρξισμό η στάση του κάθε άλλο παρά είναι μυθοποιητική, δογματική και στείρα, αλλά διαποτίζεται από μια διάθεση πλουραλιστικού προσανατολισμού⁸.

Ο Geymonat κατανοούσε ότι μια υλιστικοδιαλεκτική θεωρία της γνώσης δεν θα μπορούσε να νομιμοποιηθεί παρά μόνο αν πετύχαινε να αποκαλύψει τα αδιέξοδα, τις εσωτερικές αδυναμίες και τις αντιφάσεις των ερμηνευτικών μοντέλων τα οποία θεμελιώνονταν σε μια λεπτομερή, μεθοδική ανάλυση και αξιολόγηση των κατακτήσεων της επιστημονικής έρευνας, εκείνων που κατά κύριο λόγο κυριάρχησαν στο δεύτερο μισό του αιώνα. Μια τέτοια «αιρετική» και συγκριτική εργασία δεν καταγράφεται βέβαια για πρώτη φορά στις σελίδες του *Scienza e realismo*, αλλά απαντιέται, με διαφορετικούς βέβαια στόχους και στο «*Primi lineamenti di una teoria della conoscenza materialistico-dialettica*». Εκεί ο Geymonat, στρέφεται ενάντια σε κάθε ιδεαλιστική ερμηνεία του γνωσιολογικού προβλήματος και επικεντρώνει τα πυρά του ιδιαίτερα κατά του φαινομενισμού και της χουσλεριανής φαινομενολογίας. Σύμφωνα με την κριτική του Geymonat, ο φαινομενισμός «που γνώρισε αξιολογή απήχρηση ιδιαίτερα μεταξύ των επιστημόνων και των επιστημονολόγων (φιλοσόφων της επιστήμης)»⁹, όπως και ο μηχανισμός, αξιώνει την ύπαρξη απόλυτων γνώσεων (δηλαδή των αντιληπτικών δεδομένων), πέρα από τα οποία η γνώση δεν μπορεί να προχωρήσει. Στη συνέχεια προχωρά σε μια αντιμετώπιση των φαινομενιστικών θέσεων από την οπτική του διαλεκτικού υλισμού και με συχνές αναφορές στα φιλοσοφικά κείμενα του Lenin: «Η θεμελιώδης πηγή της αντίθεσης μεταξύ φαινομενισμού και διαλεκτικού υλισμού θα πρέπει να αναζητηθεί στην ανάδειξη, από τη μεριά του πρώτου, της αμεσότητας της αντίληψης (θεωρούμενης ως της μόνης γνώσης, απόλυτης και αξεπέραστης) και στη σθεναρή υπεράσπιση, από τη μεριά του δεύτερου, της ύπαρξης έμμεσων γνώσεων, δηλαδή γνώσεων βασισμένων εξίσου στα αντιληπτικά δεδομένα, που πετυχαίνουν όμως να τα υπερβούν¹⁰... μας φαίνεται αρκετό να υπενθυμίσουμε την παραπέρα ανάπτυξη που υφίσταται η θεωρία της αντανάκλασης στα *Φιλοσοφικά Τετράδια*... 1) η διεύρυνση της θεωρίας της αντανάκλασης από τις αισθήσεις σε ολόκληρη τη γνώση, 2) η ρητή διατύπωση του ενεργητικού χαρακτήρα της αντανάκλασης¹¹... Στην πραγματικότητα αισθήσεις, έννοιες κ.λπ. δεν αποτελούν ό,τι εμείς γνωρίζουμε, όπως θα ήθελαν οι ιδεαλιστές φιλόσοφοι, αλλά αποτελούν τα μέσα με τα οποία γνωρίζουμε¹²... Ο εργαλειώδης χαρακτήρας τους δεν μας εμποδίζει να πετύχουμε ένα ορισμένο επίπεδο αντικειμενικότητας. αποκλείει όμως το ενδεχόμενο πλήρους εξάντλησης αυτής της αντικειμενικότητας όπως υποστηρίζουν ότι την εξαντλούν οι διαισθητικές και άμεσες γνώσεις»¹³. Και κατά της χουσλεριανής φαινομενολογίας, ο Geymonat εγείρει τις ενστάσεις του διαλεκτικού υλισμού: «Όσον αφορά το νόημα που ο Husserl αποδίδει στην έκφραση “συγκεκριμένες διαισθήσεις”, αρκεί να υπογραμμίσουμε ότι αυτός με την έμφαση αυτή προτίθεται να αναφερθεί σε εκείνες τις αντιλήψεις που εννοούνται στην καθαρότητά τους, αδιαφορώντας για ό,τι υποστηρίζουν η φυσιολογία και η ίδια η ψυχολογία. Επιδιώκει δηλαδή να αναφερθεί σε ό,τι η εμπειρία άμεσα και απλά θέτει μπροστά μας, όταν την απελευθερώσουμε από κάθε επιθυμία με την οποία συνήθως την επενδύουμε¹⁴... Αλλά ενίσταται ο διαλεκτικός υλισμός —είναι πράγματι αλήθεια ότι οι υποτιθέμενες “άμεσες διαισθήσεις” είναι άμοιρες οποιασδήποτε εννοιολογικής; Είναι πράγματι αλήθεια ότι, ερευνώντας στο βάθος των συγκεκριμένων γνώσεων μας, φτάνουμε στην “καθαρή εμπειρία”, όπως αξιώνει ο Husserl; Δεν συμβαίνει αντίθετα αυτή η εμπειρία να μας παρουσιάζεται ως άμεση μόνο και μόνο γιατί προσφεύγει

στη χρήση κατηγοριών περισσότερο απλοϊκών, ακατέργαστων και αυθόρμητων, αλλά όχι για αυτό διαφορετικής φύσης, από τις άλλες κατηγορίες; Αν συμβαίνει αυτό —και δύσκολα θα μπορούσαμε να το αρνηθούμε— θα πρέπει να συμπεράνουμε ότι όλες οι γνώσεις, από τις πιο απλές ως τις πιο πολύπλοκες, προκύπτουν από τη συγχώνευση προκατηγοριακών και κατηγοριακών στοιχείων όχι διαφορετικά διαχωρίσιμων μεταξύ τους παρὰ μόνο με μια πράξη τεχνητής αφαίρεσης»¹⁵.

III

Στο *Επιστήμη και Ρεαλισμός*, ο Geymonat παρουσιάζει συνοπτικά τα παραδοσιακά ερμηνευτικά μοντέλα της επιστημονικής ανάπτυξης (γαλιλεϊκό σχήμα, λαπλασιανό σχήμα, κλαϊνιανό σχήμα), θέλοντας έτσι να υπογραμμίσει από τη μια την εγκυρότητα του γνωσιο-λογικού προβλήματος καθώς αποτέλεσε τη σταθερή ανησυχία των επιστημόνων και φιλοσόφων και από την άλλη, πάνω από όλα, όπως ακριβώς υπενθυμίζει και ο τίτλος του σχετικού κεφαλαίου α) να επισημάνει την ιστορική και δυναμική, μη αθροιστική (βλέπε νεοθετικισμός) ανάπτυξη της επιστήμης, β) να ταυτίσει την ιστορικότητα με την εσωτερική λογικότητα της επιστημονικής γνώσης. Οι παραδοσιακές ερμηνευτικές προσπάθειες ενδιαφέρονουν στο σημείο αυτό τον Geymonat λιγότερο από τις σύγχρονες, και για μια ακόμη φορά δεν μπορούμε να μην υπογραμμίσουμε την εξαιρετικά επίκαιρη και μοντέρνα φυσιογνωμία του έργου του. Ιδιαίτερη σημασία αποδίδει στα ερμηνευτικά μοντέλα των Kuhn, Popper, Lakatos, τόσο λόγω της θέσης που αυτά απολαμβάνουν στη σημερινή επιστημολογική και φιλοσοφική σκέψη όσο και γιατί α) θεωρεί ότι αυτά ως post-νεοθετικιστικά ερμηνευτικά μοντέλα ενσωματώνουν τις αρετές του εμπειρισμού και επιχειρούν ταυτόχρονα να ξεπεράσουν κάποιες εσωτερικές αδυναμίες και αντιφάσεις του, β) εκκινούν από μια καθ' όλα ρεαλιστική βάση και από μια δηλωμένη αναίρεση του ιδεαλισμού¹⁶. Σε τούτη ακριβώς την τελευταία θέση ο Geymonat έχει να αντιτάξει ένα νέο ρεαλισμό που «ξεκάθαρα διαχωρίζεται από το ρεαλισμό του περασμένου αιώνα και από το μηχανιστικό ρεαλισμό τον οποίο συμμερίζονταν και πολλοί μαρξιστές της II Διεθνούς»¹⁷. Ο Geymonat τακτοποιεί τους λογισμούς του και αναμετρείται μια για πάντα με το ερμηνευτικό μοντέλο του λογικού εμπειρισμού λίγο αργότερα σε εκείνο το κείμενο με το οποίο διεκδικούσε τη συνέχεια της σκέψης του: «Η αιτία της έκλειψης του νεοθετικισμού, κατά τη γνώμη μου, θα πρέπει να αναζητηθεί στον αφηρημένο (ουτοπικό) χαρακτήρα του ιδανικού της τέλει επιστήμης που επιδίωκε. Στην αναζήτηση των καλύτερων μέσων που θα διευκόλυναν την υλοποίηση αυτού του ιδανικού και των συνεπειών που αυτή η υλοποίηση θα προκαλούσε, οι νεοθετικιστές λησμόνησαν τελικά την πραγματική επιστήμη, όπως αυτή αναπτύχθηκε και δημιουργήθηκε στην ιστορική πορεία της και όπως συγκεκριμένα πραγματοποιείται κάθε ημέρα. Η εγκατάλειψη της νεοθετικιστικής σκέψης δεν μπορούσε συνεπώς να συμβεί παρὰ μόνο ως συνέπεια του νέου ενδιαφέροντος για την ιστορία της επιστήμης. Πράγματι οι πλέον γνωστοί συγγραφείς του λεγόμενου «post-νεοθετικισμού» (Popper, Lakatos) είναι υπέρμαχοι της αδιάσπαστης σχέσης μεταξύ της επιστήμης και ιστορίας της επιστήμης»¹⁸.

Η σημασία που ο Geymonat απέδιδε στα νεώτερα ερμηνευτικά μοντέλα και στις γνωσιο-

λογικές ερμηνευτικές επεξεργασίες που ακολούθησαν τη δύση του λογικού εμπειρισμού γίνεται ακόμα ξεκάθαρη, αν αναλογιστούμε ότι στις αρχές της δεκαετίας του ογδόντα θα επιμεληθεί ο ίδιος την έκδοση ενός τόμου όπου με εξαντλητικό τρόπο και μέσα από την οπτική της υλιστικοδιαλεκτικής θέσης αναλύονται το κουνιανό και το ποππεριανό μοντέλο.

Ο Geymonat συμμερίζεται και θεωρεί ικανοποιητικές τις μεταγενέστερες εισηγήσεις και απαντήσεις που ο Kuhn δίνει αντικρούοντας τις ενστάσεις των παραδοσιακών αντιπάλων του σχετικά με την έννοια και τη χρήση του παραδείγματος και τον ανορθολογισμό που, σύμφωνα μ' αυτούς, κυριαρχούσε γύρω από τα ζητήματα της μη συγκρισιμότητας-ασυμμετρίας των παραδειγμάτων. Ειδικότερα, όσον αφορά το δεύτερο ζήτημα, ο Geymonat προτιμά να κάνει λόγο για υποκειμενισμό του Kuhn προωθώντας έτσι την κριτική του σ' ένα άλλο επίπεδο, από την πλευρά του διαλεκτικού υλισμού: «παρ' ότι και εγώ συμμερίζομαι την κατηγορία του ιρρασιοναλισμού προς τον Kuhn, θεωρώ όμως ότι θα πρέπει να βασίζεται σ' άλλα επιχειρήματα»¹⁹. Αυτή οφείλεται να θεμελιωθεί μάλλον στο επίπεδο της απόλυτης διαφοροποίησης μεγάλων και μικρών στιγμών στη γνωστική-ιστορική εμπειρία που το μοντέλο επιβάλλει. Κατά τον Geymonat, μια τέτοια διαφοροποίηση και διάκριση στα πλαίσια μιας ιστορικής και δυναμικής πορείας είναι αστήριχτη. Κατά συνέπεια και η κουνιανή θέση για την αδυναμία αντικειμενικής σύγκρισης κυριολεκτικά εκπίπτει, και ο Geymonat υποστηρίζει ότι υπάρχει η ανάγκη υπόδειξης ενός αυθεντικού αντικειμενικού κριτηρίου το οποίο όμως δύναται να εξαχθεί αποκλειστικά και μόνο στην πορεία του χρόνου, και άρα μόνο εκ των υστέρων, και πότε να μη θεωρείται δογματικά *a priori*, καθώς θα πρόκειται για διαλεκτικό και όχι για μηχανιστικό κριτήριο, καθοριστικό στη διαδικασία αλλαγής του παραδείγματος και αντικατάστασής του από ένα άλλο, ιδιαίτερα στο βαθμό, που ο διαχωρισμός του Kuhn μεταξύ ιδιόρρυθμης και φυσιολογικής επιστήμης είναι θεμελιωμένος πάνω σε όχι πλήρως καθορισμένα πλαίσια. Ο Geymonat αναφέρει την περίπτωση της «καμπύλης του Peano» για να αποκαλύψει τον ανυπόστατο χαρακτήρα της κουνιανής διάκρισης μεταξύ «φυσιολογικής επιστήμης» και «ιδιόρρυθμης επιστήμης». «Για παράδειγμα, οι έρευνες του Peano ήταν ασφαλώς “φυσιολογικές” έρευνες, αλλά κατά τη διάρκεια τους αναδεικνύεται η περίφημη καμπύλη του Peano που έθεσε σε κρίση την ίδια την έννοια της διάστασης»²⁰. Όπως ανυπόστατη είναι και η κουνιανή θέση περί αλληλεξάρτησης επιστημονικής παραγωγικότητας και απομόνωσης του επιστήμονα από τον κοινωνικό περίγυρο, την οποία θεωρεί ως απόπειρα «ορθολογικοποίησης της *trahison des clercs*»²¹.

Ο Geymonat εκτιμά ότι η θέση του Kuhn, όσο και αν αρνείται κάθε σωρευτική-αθροιστική ερμηνεία της επιστημονικής γνώσης, από την άλλη, σε ορισμένα σημεία, παραμένει δέσμια αυτής της άποψης καθιστώντας έτσι σαφή την εσωτερική αντίφαση του έργου του, καθώς αναγνωρίζει ότι «η φυσιολογική έρευνα είναι σωρευτική»²². Ο Geymonat αντιπαράθετει έτσι σε κάθε απριοδική και τυποποιημένη αντίληψη το συνεχή, αλλά μη γραμμικό χαρακτήρα της επιστημονικής γνώσης, καθώς η σημασία μιας επιστημονικής γνώσης (αλλά και κάθε επιμέρους γνώσης γενικότερα) αποκαλύπτεται μόνο μέσα στο πέρασμα του χρόνου και καθώς «η σημασία της δεν αποκαλύπτεται αμέσως»²³, αυτή έρχεται στο φως και σε σχέση και συνδυασμό με άλλους παράγοντες. Κάθε επιστημονικό παράδειγμα και κάθε ερμηνευτικό σχήμα καλείται λοιπόν να αποδείξει τη σημασία, την ισχύ και τον αποτελεσματικό χαρακτήρα του εν τω χρόνω και ποτέ βάσει απόλυτων μεταϊστορικών κριτηρίων, όχι

μόνο στο στενό και περιορισμένο κύκλο των ειδικών, αλλά και να υπερασπίσει την ταυτότητά του απέναντι σ' ολόκληρο το κοινωνικό σώμα, όχι μόνο τη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή που διατυπώθηκε, αλλά στο πέρασμα του χρόνου, στην ιστορικότητα του επιστημονικοτεχνικού κεκτημένου. Σαφέστατα, ομολογεί ο Geymonat, το κοινωνικό ερμηνευτικό μοντέλο μπορεί να αποδειχτεί αποτελεσματικό, εύχρηστο και λειτουργικό σε ορισμένες, αλλά πολύ περιορισμένες περιπτώσεις. Αποδεικνύεται όμως ανεφάρμοστο, δύσκαμπτο και τρομερά σχηματικό και συνεπώς αδυνατεί να κατανοήσει όλες τις σημαντικές στροφές της επιστήμης και της γνώσης στην δυναμική ιστορικότητά τους. Με τη σειρά της, η υλιστικοδιαλεκτική θέση προϋποθέτει την «διαλεκτική ενότητα όλων των επιστημονικών και τεχνολογικών δεδομένων» (*patrimonio scientifico-tecnico*). Και ασφαλώς η υιοθέτηση της κατηγορίας της αντίθεσης που προκρίνει ο διαλεκτικός υλισμός προκύπτει πιο παραγωγικός παράγοντας από τον κοινωνικό διαχωρισμό μεταξύ «πιο σημαντικών αλλαγών» και «λιγότερο σημαντικών αλλαγών». Για το διαλεκτικό υλισμό ένας τέτοιος διαχωρισμός δεν ευσταθεί, ούτε μια τέτοιας φύσης ιεράρχηση και ταξινόμηση των γνωστικών εμπειριών είναι θεμιτή, γιατί τα όρια μεταξύ μικρών και μεγάλων επαναστάσεων δεν είναι ποτέ ξεκάθαρα, γιατί η επιστημονική και γνωστική εξέλιξη δομείται πάνω στις σχέσεις αλλαγών και μεταβολών που καθημερινά παρατηρούνται στο συγκεκριμένο ιστορικό χώρο. Η σχηματοποίηση και τα περιορισμένα όρια που το ερμηνευτικό μοντέλο του Kuhn προτείνει αδυνατούν να κατακτήσουν στο σύνολό τους τη δυναμική και τον πλούτο των διαρθρώσεων και των αποχρώσεων που έρχονται στην επιφάνεια.

IV

Οφείλουμε να επισημάνουμε ότι ο Geymonat ήδη από πολύ νωρίς είχε ασχοληθεί με τη φιλοσοφική και επιστημολογική σκέψη του Karl Popper και μάλιστα με εγκωμιαστικά λόγια²⁴. Αυτή η θετική κρίση του Geymonat προς τον Popper δεν μεταβλήθηκε ως το τέλος της ζωής του, καθώς σ' ένα από τα τελευταία κείμενά του τον χαρακτήρισε, πλάι στον G. Bachelard, ως έναν από τους δύο πιο πρωτότυπους επιστημολόγους της εποχής μας²⁵, χωρίς βέβαια να παραλείπει συχνά να τον αντιμετωπίζει με ειρωνική διάθεση²⁶.

Ο Geymonat παραδέχεται ρητά ότι πιθανόν η κρίση του για τον Popper να είναι έντονα επηρεασμένη από τη θέση του Schlick αναφορικά με τη σχέση του πρώτου προς το λογικό εμπειρισμό και συνεπώς σε αντίθεση με το ό,τι ο ίδιος ο Popper ισχυρίζεται, επιμένοντας στην πλήρη διάσταση των θέσεων του από εκείνες του νεοθετικισμού. Ο Geymonat τονίζει ότι οι ποππεριανές θεματικές δύσκολα θα μπορούσαν να κατανοηθούν χωρίς αναφορά στις θεωρητικές επεξεργασίες των νεοθετικιστών. Αν και από τη μια, παραδέχεται τα πρωτοποριακά και νεωτερικά στοιχεία που προσκομίζει η ποππεριανή αντίληψη, που αφορούσαν πρώτα και κύρια το ρόλο της μεταφυσικής (φιλοσοφίας), την αποκάλυψη του ψευδοαντιψυχολογιστικού και δογματικού φόντου των νεοθετικιστικών θεωριών, αλλά και την ανάγκη να λαμβάνεται υπόψη η ιστορική δυναμική των επιστημονικών θεωριών και γνώσεων, από την άλλη, δεν μπορεί να μη συμφωνήσει με τον Lakatos ότι η ποππεριανή Λογική (της Επιστημονικής Ανακάλυψης), είναι ένα βιβλίο χωρίς καμιά αξιολογή ιστορική παρα-

δειγματική επεξήγηση»²⁷. Βέβαια, θα ήταν τραγική παράλειψη να μην υπογραμμίσουμε ότι ακριβώς αυτή η ιστορική και δυναμική διάσταση που ο Popper αποδίδει στην επιστημονική έρευνα, όσο και αν δεν έφτασε στο επίπεδο μιας υλιστικής διαλεκτικής αντίληψης, αναμφισβήτητα βοήθησε στην υποχώρηση και κατόπιν στην ήττα του αντιϊστοριστικού χαρακτήρα της νεοθετικιστικής αντίληψης. Αυτό το σημείο επικοινωνίας και συμφωνίας του Geymonat με τον Popper θα πρέπει βέβαια να ιδωθεί και μέσα από την οπτική λεπτών αποχρώσεων και ευαίσθητων πτυχών διαφοροποίησης, καθώς ο πρώτος υπενθυμίζει την πλούσια συνεισφορά των κλασικών κειμένων του μαρξισμού προς μια ιστοριστική ανάγνωση της γνώσης «αν και η σπουδαία συμβολή του Engels σε αυτό το χώρο συχνά λησμονείται, ακόμη και από μελετητές που τοποθετούνται κοντά στο μαρξισμό»²⁸.

Ο Geymonat αποκαλύπτει παράλληλα και το δογματικό και στατικό χαρακτήρα που το ίδιο το κριτήριο της επαληθευσιμότητας (διαψευσιμότητας) προσλαμβάνει στο ποππεριανό σχήμα, καθώς, αν και από τη μια δεν αποδεικνύεται περισσότερο κατάλληλο από εκείνο της επαληθευσιμότητας και της επαγωγικής μεθόδου, από την άλλη αδυνατεί να εφαρμόσει γνώσεις ή θέσεις που αντιστέκονται στην εφαρμογή αυτού του κριτηρίου επιστημονικότητας (π.χ. η ψυχανάλυση και ο μαρξισμός)²⁹. Ούτε ακόμα παραλείπει να τονίσει ότι οι βάσεις του κριτηρίου της επαληθευσιμότητας, που αποτελεί τον κεντρικό άξονα της ποππεριανής αντίληψης, εντοπίζονται και εφαρμόζονται πολύ νωρίτερα και πολύ πιο αποτελεσματικά όχι μόνο στα κείμενα των κλασικών του μαρξισμού (Engels, Lenin) αλλά και σε εκείνα των Enríques και Schlick.

Ο αντιψυχολογιστικός χαρακτήρας του ποππεριανού ρεαλισμού δεν στάθηκε όμως ικανός να οδηγήσει τον Popper σε μια υλιστικοδιαλεκτική ρεαλιστική αντίληψη εξαιτίας της διαχωρισμότητας αντικειμενικού κόσμου και υποκειμενικής γνώσης που επιβάλλει η θεωρία των τριών κόσμων, καθώς αυτή δεν αποτελεί «αυθεντική συμβολή στην υπεράσπιση του ρεαλισμού με την οντολογική σημασία του όρου»³⁰.

Ο Geymonat, πέρα από την κατηγορία της έλλειψης ιστορικών αναλύσεων, επιρρίπτει στον Popper την κατηγορία της ανεκπλήρωτης ενοποίησης των επιστημών «καθώς πρόκειται για μια απόπειρα στιγματισμένη από δογματισμό.... λόγω της υπεράσπισης μιας ορισμένης προκατειλημμένης άποψης της επιστημονικότητας, λησμονιέται η πραγματική ιστορία των επιστημών, δεν εξετάζεται σωστά η συνολική και βασανιστική εξέλιξη των μεθόδων τους, ισοπεδώνονται οι στρατηγικές που οι διάφοροι επιστήμονες επεξεργάζονται κατά τη διάρκεια των ερευνών τους» και συνεπώς «πολύ πιο σύγχρονος και κριτικός φαίνεται να είναι, από αυτή την άποψη, ο διαλεκτικός υλισμός (τουλάχιστον στην τωρινή του μορφή), επειδή υποστηρίζει μια εξαιρετικά ευέλικτη εικόνα της επιστημονικής γνώσης, ικανή να προσαρμοστεί στον πλούτο μιας ιστορικής πραγματικότητας σε συνεχή εξέλιξη»³¹. Επι κρίνει ταυτόχρονα τον Popper τόσο γιατί δεν λαμβάνει υπόψη του τη σχέση μεταξύ επιστήμης και τεχνικής, όσο και γιατί, ενώ θεωρεί ότι με τη μέθοδό του καταπολεμά όλες τις μορφές δογματισμού στο χώρο της επιστημονικής γνώσης, στην πραγματικότητα παρουσιάζει με τη σειρά του ένα εξίσου δογματικό ερμηνευτικό μοντέλο³².

Συμπερασματικά, ο Geymonat θεωρεί την επιστημολογία του Popper άμεσα συνδεδεμένη με τη γενικότερη πολιτική και αντικομμουνιστική στάση του καθώς και εδώ παρατηρείται «η έλλειψη ενός αυθεντικού ενδιαφέροντος για την ιστορία». «Αναμφίβολα, ο Popper, υλοποίη-

σε ένα αξιόλογο βήμα μπροστά σε σχέση με το νεοθετικισμό, υπερβαίνοντας τη δογματική άποψη που αυτή η κατεύθυνση είχε για την επιστημονική γνώση, ... αλλά για θεωρητικούς και πολιτικούς λόγους σταμάτησε μπροστά στον κίνδυνο να πραγματοποιήσει παραπάνω βήματα που θα τον οδηγούσαν στον μαρξιστικό ιστορισμό»³³. Στο σημείο αυτό, άλλωστε, επικεντρώνει την κριτική του και εναντίον όσων αριστερών έχουν υψώσει τη σημαία της πομπεριανής επιστημολογίας αρνούμενοι και ανήμποροι να κατανοήσουν το βαθύτερο νόημά της.

V

Μπροστά στο ερμηνευτικό μοντέλο του Imre Lakatos, ο Geymonat σκύβει με εξαιρετική προσοχή καθώς θεωρεί ότι ο πρώτος φαίνεται να ξεπερνά και να απομονώνει σημαντικές αντιφάσεις και φανερές ελλείψεις των προηγούμενων. Αρχικά, ο Geymonat εκτιμά τον τρόπο με τον οποίο ο Lakatos, παρ' ότι ενάντιος πολιτικά στο μαρξισμό, υιοθετεί μεθοδολογικούς προβληματισμούς και αρχές που πηγάζουν κατευθείαν από το σώμα της μαρξιστικής και της υλιστικοδιαλεκτικής σκέψης. Θεωρεί μάλιστα τον εαυτό του, σε επιστημολογικό και γνωσιολογικό επίπεδο, πιο κοντά στο Lakatos παρά στον Althusser, «χωρίς πολιτικές προεκτάσεις»³⁴. Σε επιστημολογικό επίπεδο, το λακατοσιανό εγχείρημα συνεργασίας και αλληλεξάρτησης μεταξύ των όρων του τρίπτυχου ιστορία-φιλοσοφία-επιστήμη, όσο και αν ο Geymonat δεν παύει να τονίζει μια στάση διαφοροποίησης από τη μεριά του, θα αποτελέσει σημαντικό βήμα στην επίλυση των γνωσιολογικών προβλημάτων και έδωσε αναμφισβήτητη ώθηση προς αυτό το σημείο: «Η φιλοσοφία της επιστήμης χωρίς την ιστορία της επιστήμης είναι κενή, η ιστορία της επιστήμης χωρίς την φιλοσοφία της επιστήμης είναι τυφλή»³⁵. Ακόμα πιο αξιόλογη ήταν η επιμονή του Lakatos στην κατηγορία της ολότητας ως αναφαίρετο όρο μιας γνωσιοθεωρίας³⁶.

Ο Geymonat επισημαίνει ότι και τα ερευνητικά προγράμματα (παραδείγματα) του Lakatos όπως και τα προηγούμενα ερμηνευτικά σχήματα δεν αποτελούν παρά μια προσπάθεια τυποποιημένου και σχηματοποιημένου εξανθρωπισμού της επιστήμης, που συνιστούν περισσότερο ένα ιδανικό της ανθρώπινης σκέψης παρά την πραγματική ιστορική συγκεκριμένη πορεία της γνωστικής διαδικασίας. Επικεντρώνοντας και αποσαφηνίζοντας ακόμη περισσότερο την κριτική του στο ερμηνευτικό σχήμα του Lakatos, ο Geymonat υπογραμμίζει ότι η ιδέα της ορθολογικής ανασυγκρότησης της επιστημονικής γνώσης που ο πρώτος επιλέγει (και συμπερασματικά η ίδια η λογικότητα της γνώσης), δεν διακρίνεται στην ίδια την εσωτερική και ιστορική πορεία της γνώσης, αλλά επιβάλλεται έξωθεν. Κατά τον Geymonat, ο Lakatos μπροστά στην αδυναμία επιβεβαίωσης της εσωτερικής συνέπειας και της ιστορικότητας της γνώσης που το μοντέλο του εμφανίζει, μπροστά στην ανικανότητα να αντιληφθεί ότι η πραγματική ιστορία της γνώσης και συνεπώς η πραγματικότητα είναι πλουσιότερη από κάθε τυποποιημένο σχήμα, αφήνει ανοιχτά παράθυρα στην υποκειμενική ερμηνευτική: δηλαδή, αφού η ιστορία της επιστήμης στερείται εσωτερικής λογικής «δεν είναι εντελώς ορθολογική», τότε και η λογικότητα δεν είναι κάτι το εγγενές στην ιστορική εξέλιξη των επιστημονικών θεωριών και των γνώσεων. Αν από τη μια μεριά, ο Geymonat είχε προωθήσει το αίτημα ενός «επιστημονικού ιστορισμού» για την ανάδειξη αυτής ακρι-

βώς της ιστορικότητας/λογικότητας της επιστημονικής γνώσης, από την άλλη και ο ίδιος ο Lakatos, όπως υπογραμμίζει και ο Geymonat, είχε πλήρη συνείδηση των δυσκολιών που το ζήτημα εμπεριείχε, «είχε πλήρη επίγνωση της πολυπλοκότητας του προβλήματος»³⁷.

Η αναγνώριση της πολυπλοκότητας και του σύνθετου χαρακτήρα του γνωσιολογικού ζητήματος, η αποδοχή μιας πραγματικής ιστορικής πορείας των γνώσεων που δύσκολα μπορούσε να τυποποιηθεί και να σχηματοποιηθεί σε *a priori* ερμηνευτικά μοντέλα και η ρητή απόρριψη αυτής ακριβώς της επιλογής από μια υλιστική σκοπιά οδηγούσε σε μια ριζοσπαστικοποίηση των επιλογών. Για μερικούς, αν τα διάφορα μοντέλα είχαν αποτύχει δεν απέμεινε παρά η πλήρης απόρριψή τους, η αναμφισβήτητη αποδοχή μιας «αναρχικής θεωρίας της γνώσης», η άρνηση κάθε μεθόδου³⁸. Ήδη όμως, η θέση αυτή εμπεριείχε μια ανακριβή ταύτιση καθώς συνέχισε το αίτημα της μεθόδου με την ανάγκη μιας τυπικής άκαμπτης μεθόδου ικανής *a priori* να ερμηνεύσει τα πάντα. Σ' ένα άλλο πολιτικό και φιλοσοφικό επίπεδο διακρινόταν επίσης η ολότελα εσφαλμένη σύγχυση επίσημης σταλινικής *Diamat* με την υλιστική διαλεκτική μέθοδο του μαρξισμού. Η σύγχυση και η ανακρίβεια αλλά και η επείγουσα ανάγκη επίλυσης του γνωσιολογικού ζητήματος έστρεψαν σημαντική μερίδα των σύγχρονων επιστημολόγων (μεταξύ αυτών και πολλούς μαθητές του Geymonat) να ασπαστούν (ή να δείξουν ζωηρό ενδιαφέρον για) τις θέσεις του Feyerabend.

Ο Geymonat αντιμετώπισε τη φαγεραμπεντιανή άποψη, συχνά, με σαφέστατη σκωπτική διάθεση: «είναι ένας θεατράνθρωπος. Ας μην ξεχνάμε ότι στη νεότητά του δούλεψε με τον Brecht». Η αντίληψη του Geymonat εξηγείται ενάντια στον απόλυτο μεθοδολογικό πλουραλισμό του Feyerabend, επισημαίνει τη δυτικοευρωπαϊκή ερμηνεία στην οποία επέβαλε ο τελευταίος τις υλιστικοδιαλεκτικές θέσεις του Lenin. Ενώ για μια ακόμη φορά τονίζει ότι «η πρόοδος της επιστήμης είναι αναντίρρητη. Δεν πρόκειται για μια σωρευτική ανάπτυξη, στην οποία κάθε ανακάλυψη προσθέτει κάτι στην προηγούμενη γνώση, αλλά για μια σφαιρική ανάπτυξη, που περνά και διαμέσου των κρίσεων»³⁹. Η άρνηση άλλωστε του Geymonat να αποδεχθεί ως παράγοντες γνώσης, στη σημερινή έρευνα, τη θεολογία, τη μεταφυσική⁴⁰, δεν μπορούσε σε καμιά περίπτωση να συμβιβαστεί με το «όλα επιτρέπονται, του Feyerabend» όπως ακριβώς και η αναγνώριση της εσωτερικής ιστορικότητας της γνώσης ήταν ασυμβίβαστη με την προκρούστεια λογική των απόλυτων «μεταϊστορικών» ερμηνευτικών σχημάτων. Εύστοχα ο L. Zanzi επισημαίνει ότι η κύρια και ανυπέρβλητη διαφορά μεταξύ του επιστημονικού ιστορισμού του Geymonat και του φαγεραμπεντιανού ερμηνευτικού σχήματος εντοπίζεται στην ίδια τη σχέση ιστορικότητας και λογικότητας. Αν για τον Geymonat ιστορικότητα και λογικότητα ταυτίζονται, ο Feyerabend αναγνωρίζει την ιστορικότητα μόνο και μόνο για να δικαιολογήσει την απουσία εσωτερικής λογικότητας της γνώσης⁴¹.

VI

Έχοντας βέβαια πάντα κατά νου και τα όσα ήδη από την αρχή υπογραμμίσαμε, θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε χρονικά, τη λιγότερο ή περισσότερο ρητή προσέγγιση του Geymonat προς το διαλεκτικό υλισμό στις αρχές της δεκαετίας του 60 με τη δημοσίευση του *Filosofia e filosofia della scienza* (1960), όπου τώρα πια γίνεται εντονότερη η αγωνία

του να θεμελιωθεί μια «νέα μορφή ιστορισμού» (ασφαλώς όχι ιδεαλιστικής φύσης), που θα μπορούσε να είναι «υλιστική, αλλά μόνο με την έννοια ότι θα πρόκειται για ένα μη μεταφυσικό, post-συμβατιστικό υλισμό». Απαντιέται εδώ επίσης και η νομιμοποίηση της κατηγορίας του «επιστημονικό-τεχνικού κεκτημένου» (Ε.Τ.Κ.) που είχε αρχικά επισημάνει στο έργο του P. Duhem, αλλά που τώρα, όπως και εκείνη της εμβάθυνσης επιβεβαιώνονται και με την άμεση αναφορά στο *Υλισμός και εμπειριοκρατισμός* του Lenin: από εκεί και η γύμναση του αδιέξοδου χαρακτήρα τόσο του απόλυτου σχετικισμού όσο και του απόλυτου συμβατισμού⁴². Όχι βέβαια ότι θα ήταν δυνατό να παραβλέψουμε την καταλυτική επίδραση που άσκησαν οι μαρξιστικές *Θέσεις για τον Feuerbach*, καθώς με το πέρασμα του χρόνου το κριτήριο της πράξης αρχίζει πλέον να διαγράφεται συνεχώς πιο ξεκάθαρα και μέσα από την υλιστικοδιαλεκτική οπτική γωνία. Από την άλλη, είναι εξίσου αναμφισβήτητο ότι και η νεοθετικιστική αντίληψη θα εξακολουθεί να επιδρά καθοριστικά στο έργο και στη στάση του Geymonat ως και κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 70. Είναι χαρακτηριστικό ότι αν και το *Primi lineamenti di una teoria della conoscenza materialistico-dialettica* εκδόθηκε το 1974, το μεγαλειώδες έργο του Geymonat *Storia del pensiero filosofico e scientifico*, (αρχές δεκαετίας του 70) θα φέρει πάνω του τα ίχνη μιας έντονης νεοθετικιστικής θεώρησης της γνώσης. Γίνεται συνεπώς σαφές ότι η πορεία του Geymonat προς μια υλιστικοδιαλεκτική γνωσιοθεωρία ήταν μια πορεία οργανικής συνέχειας, χωρίς αυτή η συνέχεια να συγχέεται με τη γραμμικότητα μιας απλής αθροιστικής πορείας που κάθε άλλο παρά έχει να κάνει με την ενεργητική θεωρητική και φιλοσοφική επεξεργασία.

Η τζεϋμονατιανή επιδίωξη μιας υλιστικοδιαλεκτικής γνωσιοθεωρίας δεν εκφράζεται εξ ολοκλήρου στο *Primi lineamenti di una teoria della conoscenza materialistico-dialettica*, όσο βέβαια και αν το συγκεκριμένο κείμενο δεν μπορεί παρά να αποτελέσει το κεντρικό σημείο αναφοράς και την πλέον συστηματική παρουσίαση που ο Geymonat μας έχει προσφέρει. Θα ήταν μάλλον περισσότερο αποτελεσματική μια αναδίφηση στο συνολικό σώμα του έργου του Geymonat, ώστε να σχηματίσουμε έτσι πληρέστερα τα χαρακτηριστικά αυτής της γνωσιοθεωρίας και για να αποφύγουμε επίσης τον κίνδυνο που ελλοχεύει στη γοητεία κατασκευής ενός «ιδανικού» και απόλυτου μοντέλου. Αυτή άλλωστε είναι και η μόνη πρόσφορη δυνατότητα παρουσίασης της αντίληψης του Geymonat στη συνέχειά της, στην ιστορική και δυναμική διάστασή της. Οφείλουμε, βέβαια, να ομολογήσουμε ότι ο μεθοδολογικός συμβατικός χαρακτήρας των τυποποιημένων ερμηνευτικών μοντέλων μπορεί ενίοτε να λειτουργήσει θετικά προς την κατεύθυνση της επισκόπησης και εμβάθυνσης ορισμένων περιόδων και συγκεκριμένων στιγμών. Σε καμιά όμως περίπτωση αυτός ο μεθοδολογικός συμβατικός όρος της δικής μας θεώρησης δεν πρέπει να εκλαμβάνεται ως έκφραση μιας αναλλοίωτης απόλυτης αντικειμενικότητας, αλλά μιας ιστορικά μεταβλητής πραγματικότητας. Η ερμηνευτική προοπτική που αναδεικνύεται μέσα από μια υλιστικοδιαλεκτική γνωσιοθεωρία, σε αντίθεση με ό,τι επέτρεπε μια μηχανιστική χρήση της, δεν προβλέπει a priori, αλλά κατανοεί a posteriori, αναλύει εκ των υστέρων την πολλαπλότητα και την πολυπλοκότητα των συσχετισμών και των αλληλεξαρτήσεων. Και ακριβώς γιατί αποφεύγει κάθε προφητική και μεταφυσική ντετερμινιστική πρόβλεψη είναι ικανή να ενσωματώσει και να δια φωτίσει ακόμη και δυσεπίλεπτες στιγμές της γνωστικής διαδικασίας (π.χ. η ενόραση, η αντίθεση, η φαντασία κ.λπ.).

Η υλιστικοδιαλεκτική πρόταση είναι, όπως ακριβώς αφήσαμε να φανεί και από τα προηγούμενα, κάθετα αντίθετη σε κάθε *a priori* ερμηνευτικό σχήμα το οποίο απ' έξω ερμηνεύει την επιστήμη και τη συνολική γνωστική διαδικασία και της επιβάλλει έτσι την ιστορικότητα και τη λογικότητα. Και τούτο οφείλεται στο ότι η υλιστικοδιαλεκτική γνωσιοθεωρία α) αναγνωρίζει την εσωτερική λογικότητα/ιστορικότητα της γνώσης και β) αφήνοντας άφθονο χώρο εφαρμογής στη διαλεκτική μέθοδο ξεφεύγει από τον κίνδυνο μιας άκαμπτης - τυπικής λογικής και μιας αυστηρής αξιωματικοποίησης και τυπικοποίησης των επιστημονικών θεωριών, μπορεί να αναγνωρίσει, να προσλαμβάνει και, αν χρειάζεται, να αφομοιώνει εκείνα τα δεδομένα και εκείνες τις γνώσεις που αντιστέκονται στην απροιοριστική σχηματοποίηση. Για τον Geymonat η θεμελίωση μιας αυθεντικής υλιστικοδιαλεκτικής γνωσιοθεωρίας είναι η μόνη πραγματική διέξοδος για την ανάγνωση, την προσέγγιση και τη μετατροπή του κόσμου και της πραγματικότητας, το σταθερό σημείο αναφοράς της μετατροπής της παθητικότητας σε ενεργητικότητα, σε δημιουργική παρέμβαση στο γίγνεσθαι του φυσικού, αντικειμενικού και κοινωνικού χώρου. Είναι ευνόητο, ότι μόνο διαμέσου μιας υλιστικοδιαλεκτικής γνωσιοθεωρίας μπορεί να αποσαφηνιστεί πλήρως και το ζήτημα της τωρινής κρίσης της λογικότητας/επιστημονικότητας της (επιστημονικής) γνώσης που ταλαιπωρεί και ανησυχεί το σύγχρονο προβληματισμό. Από την αποτυχία των υπόλοιπων ερμηνευτικών μοντέλων και από το αναπόφευκτο εναγκαλισμό τους με μια μεταφυσική διάθεση έρχεται στην επιφάνεια όχι ακριβώς η κρίση της λογικότητας/επιστημονικότητας της γνώσης, αλλά απεναντίας, η μοιραία κρίση των σημεινών κυρίαρχων ερμηνευτικών και εννοιολογικών σχημάτων που αδυνατούν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της σύγχρονης γνωστικής διαδρομής και συνεπώς καθιστούν επιτακτική την υιοθέτηση μιας άλλης οπτικής. Είναι τα υιοθετούμενα μοντέλα και σχήματα που πάσχουν και όχι η (επιστημονική) γνώση.

Για τον Geymonat, όπως ακριβώς και για το σύνολο της υλιστικοδιαλεκτικής σκέψης, η αποδοχή της ύπαρξης μιας αντικειμενικής πραγματικότητας έξω και ανεξάρτητη από τον άνθρωπο και τη γνωστική επεξεργασία στην οποία αυτός την υποβάλλει, αποτελεί το θεμέλιο λίθο μιας ρεαλιστικής αντίληψης. Η αποδοχή της ρεαλιστικής πρότασης αποτελεί και μοναδικό κριτήριο αξιολόγησης των γνώσεων σύμφωνα τόσο με ό,τι ο Galileo αποκάλυψε «φρόνιμες εμπειρίες» όσο και με την ακόμα παλαιότερη, αλλά πάντα έγκυρη αναίρεση του «μεταφυσικού σολιψιστικού ύπνου» που επιτρέπει η περίφημη ρήση του Ηράκλειτου «μοναδικός είναι ο κόσμος για τους ξύπνιους, αλλά κατά τη διάρκεια του ύπνου ο καθείς κλείνεται σε έναν κόσμο δικό του και ξεχωριστό».

Η αντικειμενικότητα του πραγματικού κόσμου και των νόμων που τον διέπουν, η μη αναγωγικότητά του στο υποκείμενο, κάθε άλλο παρά αποκλείουν την προσπέλασή του από τον άνθρωπο και τις εννοιολογικές και πρακτικές τεχνικές του. Μια γνωσιοθεωρία, στο βαθμό που θέλει να είναι πραγματικά υλιστικοδιαλεκτική, δεν μπορεί, λοιπόν, παρά να προσεγγίζει το σύνολο (την ολότητα) αυτών των τεχνικών, το σύνολο όλων των συγκεκριμένων και αυθεντικών γνώσεων που ο άνθρωπος στην ιστορικότητά του «δημιουργεί», ώστε να κατανοήσει συνεχώς καλύτερα αυτή την πραγματικότητα.

Ήδη η ανάλυσή μας προσέγγισε μια κατηγορία κλειδί: την ολότητα, την οποία ο Geymonat αντλεί από τον Hegel και διαμέσου των κλασικών του μαρξισμού προωθεί ως την πιο σύγχρονη επιστημολογική και φιλοσοφική θεώρηση. Είναι η κατηγορία της ολότη-

τας που καθιστά ικανή και απαραίτητη μια σφαιρική (ολική) αντίληψη του κόσμου και της πραγματικότητας. Η κατηγορία της ολότητας όπως απαντιέται όμως όχι μόνο στον πραγματικό κόσμο, όπου κάθε τμήμα της πραγματικότητας μπορεί να ιδωθεί ταυτόχρονα σε δυο επίπεδα —το ίδιο ως αυτόνομη ιστορικά ξεδιπλωμένη ολότητα και επίσης ως απαραίτητο μοναδικό τμήμα μιας ολότητας— αλλά και στο γνωσιολογικό επίπεδο ως «αμοιβαία εξάρτηση» των επιμέρους γνώσεων. Η εμφάνιση των λεγόμενων «οριακών επιστημών» (βιοφυσική, βιοχημεία, πολιτική οικονομία κ.λπ.) έρχεται ακριβώς να υποδηλώσει και τα αδιέξοδα στα οποία μοιραία προσκρούει κάθε απόπειρα ταξινόμησης και αναγωγισμού της γνώσης (είτε πρόκειται για τον κοινωνιολογισμό του Comte, είτε πρόκειται για το φυσικαλισμό, είτε για μια μαθηματικίζουσα αντίληψη). Η γνώση παράγεται στο χρόνο και από τα συγκεκριμένα ιστορικά υποκείμενα και επομένως για την τζεϊμονατιανή θέση και για τη βαθύτερη νεοδιαφωτιστική διάθεση που τη χαρακτηρίζει, η ενοποιημένη γνώση ξεπροβάλλει με τη διπλή φύση του αιτήματος-προγράμματος (postulato-programma), ως προϋπόθεση και ως στόχος και εναντιώνεται σε κάθε τυποποιημένη και φορμαλιστική προσέγγισή της. Στο γνωσιολογικό επίπεδο η κατηγορία της ολότητας έρχεται έτσι να καταρρίψει το διασπαστικό μύθο της ύπαρξης των «due culture» (μιας ανθρωπιστικής - ιστορικοφιλοσοφικής φύσης και μιας άλλης επιστημονικής)⁴³, ανατρέπει και υπερβαίνει το ρήγμα μεταξύ ιστορικού υλισμού και διαλεκτικού υλισμού που είχε ενισχυθεί και από το μηχανιστικό πνεύμα του εμπειρικού και χυδαίου υλισμού, αλλά και, αυτό είναι μια σημαντική κατάκτηση, προσδιορίζει τα όρια και τους ρόλους μεταξύ τυπικής μεθόδου και διαλεκτικής μεθόδου: «Εγώ δε διακρίνω μια αντίθεση μεταξύ διαλεκτικής μεθόδου και λογικής μεθόδου. Η λογική μέθοδος είναι θεμελιώδης για την αυστηρή παραγωγή των πορισμάτων κάποιας ομάδας αξιωμάτων μιας φορμαλιστικής θεωρίας. Η επιστήμη όμως δεν ανάγεται μέσα στις φορμαλιστικές θεωρίες. Συνεπώς αν θέλουμε να κατακτήσουμε το Ε.Τ.Κ. δεν αρκούν οι μέθοδοι που υιοθετούνται εντός συγκεκριμένων θεωριών»⁴⁴. Παρ' όλα αυτά, ο Geymonat συνεχίζει να μεταχειρίζεται με εξαιρετική προσοχή τους όρους χωρίς να υπεκφεύγει ή να προσπερνά τους κινδύνους που κάθε φορά εμφανίζονται: «η διαλεκτική λογική που επικαλείται ο διαλεκτικός υλιστής, ώστε να αποφύγει επικίνδυνες παραχωρήσεις στον ανορθολογισμό, φαίνεται πραγματικά να εμπεριέχει όχι λιγότερο σοβαρούς κινδύνους από εκείνους που υπάρχουν στις αντιλήψεις που προσπαθεί να αποφύγει. Φτάνει μόνο να σκεφτούμε τον κίνδυνο να πέσουμε στην εγγελιανή λογική, θλιβερά φημισμένη για τους αφηρημένους και τους τριαιδικούς τύπους της»⁴⁵. Οι δυο όροι των σχέσεων (ανθρωπιστική φιλοσοφική κουλτούρα - επιστημονική κουλτούρα, ιστορικός υλισμός - διαλεκτικός υλισμός, τυπική μέθοδος - διαλεκτική μέθοδος) ξεφεύγουν από το πολωτικό βλέμμα μιας αυθαίρετης διάκρισης και δεν δύνανται πλέον να ιδωθούν παρὰ μόνο ως όροι μιας σχέσης αλληλεξάρτησης και αλληλοσυμπληρωματικότητας, συμφωνίας και όχι διαφωνίας, καθώς προσδιορίζονται σαφέστατα και τα πεδία εφαρμογής τους.

Ιδιαίτερη σημασία αποκτά στην τζεϊμονατιανή αντίληψη και ακριβέστερα στο επίπεδο της ενοποιημένης γνώσης η σχέση φιλοσοφίας-επιστήμης, καθώς συχνά στο έργο του Geymonat υπάρχει η υποψία ενός λανθάνοντος επιστημονισμού που γίνεται ακόμη πιο έντονη αν αναλογισθούμε ότι ο ίδιος έδειξε πάντοτε μια σαφέστατη προτίμηση προς τις θετικές φυσικές επιστήμες. Δεν πρέπει όμως να λησμονούμε ότι ο Geymonat, σε μια στιγμή αυτοκρι-

τικής, ομολογεί αυτή την παράλειψη και την απουσία από το *Storia del pensiero filosofico e scientifico*, σημαντικών και αναντικατάστατων πεδίων της γνώσης (αισθητική, ψυχανάλυση, πολιτική οικονομία κ.ά.), ενώ επέκρινε και τον Popper που κατηγορηματικά απέρριπτε την επιστημονικότητα της ψυχανάλυσης. Αυτό το ενδιαφέρον και προς άλλες επιμέρους γνώσεις, αυτή η υπέρβαση μιας νεοθετικιστικής αντιμετώπισης του γνωσιολογικού ζητήματος, γίνεται ακόμη πιο έντονα κατά τις δυο τελευταίες δεκαετίες της ζωής του Geymonat.

Θα μπορούσαμε δικαιολογημένα να επισημάνουμε ότι η τξεύμονατιανή θέση, σύμφωνα με την οποία θα έπρεπε να επιδιώκουμε τη «φιλοσοφία στις πτυχές της επιστήμης» οδηγήθηκε έτσι σε μια γενίκευση, καθ' όλα νόμιμη, κατά την οποία «η φιλοσοφία βρίσκονταν στις πτυχές της κάθε πραγματικής και ιστορικής γνώσης» και συνεπώς η ίδια η επιστημονικότητα μάλλον λάμβανε ένα γενικότερο χαρακτήρα που αφορούσε την ίδια την ιστορικότητα-λογικότητα αυτής της γνώσης. Γίνεται σαφές ότι μόνο μια υλιστικοδιαλεκτική γνωσιοθεωρία που προϋποθέτει την εσωτερική ιστορικότητα και λογικότητα της γνώσης, που αναγνωρίζει την αντικειμενική αλήθεια των συγκεκριμένων πραγματικών γνώσεων, μπορεί να καταστήσει εφικτή την αναγνώριση της επιστημονικότητας μιας γνώσης, καθώς πρόκειται πλέον για μια επιστημονικότητα νοούμενη όχι απόλυτη και αμετάβλητη ούτε θεμελιωμένη πάνω σ' ένα οποιοδήποτε απόλυτο (ουσιαστικά μεταφυσικό) κριτήριο (π.χ. τα μαθηματικά, η τυπική λογική), αλλά για μια επιστημονικότητα που ενδυναμώνεται και «οριοθετείται» στο εσωτερικό της εκάστοτε γνώσης, σύμφωνα με τις απαιτήσεις του εκάστοτε συγκεκριμένου ιστορικού γνωστικού πεδίου.

Παρουσιάσαμε προηγουμένως την ενοποιημένη γνώση ως αίτημα-πρόγραμμα μιας υλιστικοδιαλεκτικής γνωσιοθεωρίας και συνεπώς δεν μπορούσε έτσι παρά να έρθει στην επιφάνεια η ιστορικότητα της γνώσης, η δυναμική και εξελίξιμη φύση της γνώσης. Ιστορικότητα της γνώσης και παράλληλη ιστορικότητα της πραγματικότητας και κατά τον Geymonat λογικότητα της γνώσης και λογικότητα της πραγματικότητας. Δεν είναι εξάλλου τυχαίο ότι η σταθερή στάση του Geymonat απέναντι στο αίτημα αναγνώρισης του ιστορικού χαρακτήρα της γνώσης θα τον οδηγήσει στη διατύπωση του επιστημονικού ιστορισμού ως όρου της γνωσιοθεωρίας του. Ο επιστημονικός ιστορισμός του Geymonat αναγνωρίζει την αυτονομία των παραγόντων που επιδρούν πάνω στην ανάπτυξη της γνώσης και χωρίς να υπερεκτιμά τους εξωτερικούς κοινωνικο-οικονομικούς, πολιτικούς παράγοντες (*esternismo*) αναγνωρίζει και την αναμφισβήτητη εσωτερική πορεία και συνοχή, την εσωτερική ιστορική δυναμική (*internismo*) αυτής της γνώσης (εξωτερική και εσωτερική ιστορία των γνώσεων). Οι φαινομενιστικές θέσεις, ο ιδεαλιστικός ιστορισμός, η μηχανιστική αντίληψη του 19ου αιώνα, αλλά και ο απόλυτος χαρακτήρας των φορμαλιστικών συστημάτων, όπως και η νεοθετικιστική θεωρία της γνώσης, δέχονται έτσι σοβαρά και καίρια χτυπήματα.

Η ιστορικότητα παράλληλα και ως εμφάνιση της πραγματικότητας, ως ιστορικοποίηση των κατηγοριών που κάθε φορά χρησιμοποιούνται, ως συνεχή και ασταμάτητη τελειοποίηση των γνώσεων στη διαδικασία προσέγγισης του κόσμου, συνεχής αγώνας επίλυσης των παλαιότερων αντιθέσεων και ανάδειξης άλλων διαφορετικών, πιο απαιτητικών, πιο πολύπλοκων⁴⁶. Όσο προχωρά η διαδικασία εμφάνισης και προσέγγισης της πραγματικότητας, τόσο απαιτείται η κατασκευή και η χρήση νεότερων εννοιολογικών τεχνικών, καθώς και η ίδια η διαλεκτική μέθοδος είναι ιστορικά καθορισμένη, οι κατηγορίες της κάθε άλλο

παρά αιώνιες και αμετάβλητες, αλλά εύκαμπτες και ευέλικτες, εναντιώνονται σε κάθε μεταϊστορική και μεταφυσική νοηματοδότησή τους. Είναι πλέον προφανές ότι κάθε επίπεδο της πραγματικότητας γίνεται προσπελάσιμο μόνο με τη χρήση ενός κατάλληλα οργανωμένου λεξικού που μεταφράζει την πραγματικότητα, ενός ορθολογικού εννοιολογικού μηχανισμού που εξετάζει τις τεχνικές του λόγου και τα πρακτικά εργαλεία στη διαχρονικότητα και στη συγχρονικότητά τους. Πρόκειται όμως για μετάφραση, άρα όχι απόλυτα αποκαλυπτική και πιστή, αλλά ταυτόχρονα αντικειμενική και κατά προσέγγιση, τέτοια που να επιδέχεται συνεχείς βελτιώσεις και τροποποιήσεις καθώς είναι η ίδια η πραγματικότητα που αναδεικνύει ολοένα διαφορετικές αντιθέσεις και νέα επίπεδα. Ακριβώς στο σημείο αυτό, η διαδικασία της εμβάθυνσης αναδεικνύει τον ταυτόχρονα σχετικό και αντικειμενικό χαρακτήρα των γνώσεων (συμφωνία σχετικότητας και αντικειμενικότητας των επιστημονικών γνώσεων): «αν πράγματι αντιλαμβανόμαστε μια πραγματικότητα συγκροτημένη από περισσότερα επίπεδα, γίνεται αμέσως κατανοητό ότι κάποιο σύστημα γνώσεων πρόκειται να εφαρμοστεί σε κάποιο από αυτά τα επίπεδα, αλλά όχι στα επόμενα. Εξουσιοδοτούμαστε συνεπώς να πούμε ότι αυτό το σύστημα κατέχει μια αναμφισβήτητη αντικειμενική εγκυρότητα στο βαθμό που πετυχαίνει πραγματικά να συλλάβει το προαναφερθέν επίπεδο της πραγματικότητας, αλλά δεν του αποδίδουμε για αυτό το λόγο μια απόλυτη αξία προβλέποντας ότι το ίδιο στη συνέχεια θα βελτιωθεί και θα εμπλουτιστεί από ένα άλλο σύστημα γνώσεων ικανό να συλλάβει βαθύτερα επίπεδα του πραγματικού»⁴⁷.

Μόνο μια υλιστικοδιαλεκτική γνωσιοθεωρία άλλωστε είναι ικανή να συλλάβει τη θετικότητα του λάθους, της αντίθεσης και της «ήττας», καθώς μόνο μέσα από την αναγνώριση του σφάλματος επιβεβαιώνεται η ιστορικότητα των γνωστικών τεχνικών, αλλά και η αντικειμενικότητα —όχι η απολυτότητα του πραγματικού. Καταρρίπτεται με τον τρόπο αυτό ο απόλυτος γνωσιολογικός σχετικισμός, αλλά και η άλλη απόλυτη άποψη που υπερασπιζόταν το σχετικιστικό χαρακτήρα των γνώσεων και τις αντιλαμβανόταν ως «απλά παιχνίδια», ως απόλυτες συμβάσεις μεταξύ των υποκειμένων. Η ρητή απόρριψη κάθε μεταϊστορικού, μεταφυσικού και ιδεαλιστικού κριτηρίου, η άρνηση ενός κριτηρίου των κριτηρίων επαλήθευσης της αντικειμενικότητας και της επιστημονικότητας των γνώσεων δεν σημαίνει όμως για τον Geymonat την πλήρη αυθαίρετη επιλογή ούτε τον αγνωστικισμό. Το κριτήριο της πράξης και κατά συνέπεια το Ε.Τ.Κ. αποτελούν ακριβώς το χώρο επαλήθευσης της γνώσης. Η υλοποίηση (σε βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα μεγέθη) στο επίπεδο της πρακτικής δραστηριότητας εμπεριέχει ταυτόχρονα μια διπλή διαβεβαίωση: εκείνη της αντικειμενικότητας των γνώσεων και της αντικειμενικότητας του πραγματικού. Η ανάδειξη του Ε.Τ.Κ. ως κατηγορία πρωταρχικής σπουδαιότητας στην υλιστικοδιαλεκτική γνωσιοθεωρία αποκαλύπτει συνάμα και τον ενεργητικό χαρακτήρα που αποκτά η ανάκλαση της πραγματικότητας στο υποκείμενο. Δεν πρόκειται για ένα σύνολο στατικών, αμετάβλητων και παθητικών-απόλυτων εννοιών και κατηγοριών, αλλά για το σύνολο των τεχνικών που επιβεβαιώνονται, εμπλουτίζονται, μεταβάλλονται και ισχυροποιούνται μέσα στην πράξη, στην ενεργητική παρέμβαση. Άλλο ένα εμπόδιο αίρεται έτσι: η υποκειμενικότητα της γνώσης, ή ό,τι περισσότερο ενδιαφέρει τον Geymonat, η υποτιθέμενη φιλοσοφική ουδετερότητα των (επιστημονικών) γνώσεων, όσο και αν η σύγχρονη εξειδίκευση και απομόνωση του επιστήμονα οδήγησαν στην ισχυροποίηση της θέσης περί «ουδετερότητας της γνώσης». Ο

Geymonat θεωρεί ότι α) πίσω από κάθε επιστημονική έρευνα υπάρχει πάντοτε μια φιλοσοφική αντίληψη του κόσμου, β) ο πολιτικός, κοινωνικός και πολιτιστικός περίγυρος επιδρά αναπόφευκτα στο έργο του επιστήμονα, γ) η επιστήμη τίθεται απέναντι σε μια αντικειμενική συγκεκριμένη πραγματικότητα και συνεπώς στόχος της είναι να γνωρίσει αυτή την πραγματικότητα και δ) σημαντικό ρόλο παίζει σήμερα και η κυρίαρχη αλληλεξάρτηση και αλληλεπίδραση μεταξύ των διαφόρων τμημάτων της γνώσης και της πραγματικότητας όπως άλλωστε καταδεικνύει η κατηγορία της ενοποιημένης γνώσης και της ολότητας. Μια γνωσιοθεωρία «στρατευμένη» λοιπόν, φιλοσοφικά «στρατευμένη» και μαχητική, όπως εκείνη του Galileo Galilei και του Carlo Cattaneo και όπως ακριβώς προέβλεπε το πολιτικο-πολιτιστικό πρόγραμμα, με έντονες νεοδιαφωτιστικές επιδράσεις, ολόκληρης της φιλοσοφικής και πολιτικής στάσης του Geymonat.

Η ίδια η υλιστικοδιαλεκτική γνωσιοθεωρία δεν μπορεί σε καμιά περίπτωση να εννοείται ως άκαμπτο σύστημα τυποποιημένων απαντήσεων. Αν οι γνώσεις υπάρχουν συγκεκριμένα στο χρόνο, όπως ακριβώς και η πραγματικότητα, τότε και η υλιστικοδιαλεκτική γνωσιοθεωρία υπάρχει στο χρόνο και συγκεκριμένα, οι κατηγορίες της μεταβάλλονται, τροποποιούνται, εξελίσσονται, ιστοριοποιούνται στις συνεχώς ανανεωμένες απαιτήσεις της πραγματικότητας και του κόσμου. Οι διαπλεκόμενες σχέσεις που παρατηρούνται όμως μεταξύ των κατηγοριών και των εννοιών (καθώς η μια σύρει την άλλη σε μια αλυσιδωτή γνωστική πορεία: εμβάθυνση-ιστορικότητα-προσέγγιση της πραγματικότητας-ενεργητικότητα του υποκειμένου-πράξη, συνυπάρχουν στα πλαίσια μιας σφαιρικής οπτικής του κόσμου) κατανοούνται ακριβώς μέσα από την κατηγορία της ολότητας καθώς κάθε νεότερη κατάκτηση, κάθε αποτελεσματικότερη προσέγγιση του πραγματικού μεταφέρει τη γνωστική επεξεργασία σ' ένα ανώτερο επίπεδο.

Η αποδοχή και η ισχυροποίηση όμως της ιστορικότητας ισοδυναμεί με την απόρριψη και το ξεπέραςμα κάθε αυθεντίας. Η αποκτημένη γνώση του παρελθόντος είναι χρήσιμη, αλλά πρέπει να τροποποιηθεί ανάλογα με τις σύγχρονες ανάγκες και τα πιο πολύπλοκα επίπεδα που παρουσιάστηκαν. Απόρριψη της αυθεντίας όπως εμφανίζεται στο χώρο της εκκλησιαστικής σκέψης (π.χ. των βιβλικών κειμένων), αλλά και στο επίπεδο της φιλοσοφικής σκέψης (π.χ. ο αριστοτελισμός από τον Galileo). Είναι χαρακτηριστική η στάση του Geymonat απέναντι στο μαρξισμό που επισημαίνουμε εκ νέου: «—Πρέπει λοιπόν να εγκαταλείψουμε το μαρξισμό ως πρόγραμμα επιστημονικής έρευνας; Geymonat — Να τον εγκαταλείψουμε όχι, αλλά να τον ξεπεράσουμε ... όπως ακριβώς ο Newton “ξεπέρασε” τον Galileo»⁴⁸.

Μονάχα διαμέσου αυτής της υπέρβασης της παραδοσιακής αυθεντίας βρίσκει λόγο ύπαρξης και συνεισφοράς, στην αντίληψη του Geymonat, και ο νεο-ορθολογισμός, ένας νεο-ορθολογισμός που με τόσο πάθος διατυπώθηκε στις σελίδες ενός συμβολικού(από κάθε άποψη: πολιτική, επιστημολογική, φιλοσοφική, πολιτιστική) έργου: «ο ορθολογισμός στον οποίο αποβλέπει η σύγχρονη κουλτούρα, οφείλει να είναι πιο μαχητικός και διεισδυτικός από εκείνους που χαρακτήρισαν τους περασμένους αιώνες, οφείλει να είναι ταυτόχρονα: κριτικός, δηλαδή ικανός να λαμβάνει υπ' όψιν τις ενστάσεις που εκτοξεύονται εναντίον του καθαρού λόγου από την πλευρά των μυστικιστικών και παρακμαικών φιλοσοφιών, που γνωρίζουν άνηση κατά τα τελευταία χρόνια. Εποικοδομητικός, δηλαδή σε θέση να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις της ανοικοδόμησης και της λογικότητας που χαρακτηρίζουν τη νέα

εποχή. Ανοικτός, δηλαδή να δύναται να αντιμετωπίσει τα συνεχώς καινούργια προβλήματα που η επιστήμη και η πράξη θέτουν ενώπιον του ανθρώπινου πνεύματος ... ο νέος ορθολογισμός επιθυμεί πάνω όλα να είναι ένας μεθοδολογικός ορθολογισμός στο μέτρο που ξεκάθαρα προτίθεται να μας αποκαλύψει μια αυστηρή ορθολογική μέθοδο»⁴⁹. Ας μη λησμονούμε όμως ότι πρόκειται πάντα και σε τελική ανάλυση για ένα νεο-ορθολογισμό ιστορικοποιημένο, κάθε άλλο παρά μεταφυσικό και αφηρημένο. Δεν είναι εξάλλου τυχαίο ότι στη συνεχή διαδικασία θεμελίωσης και εμβάθυνσης «ενός νέου τύπου ορθολογισμού ρεαλιστικού, αντιδογματικού, ανοικτού, προσανατολισμένου στην εξάλειψη κάθε απόλυτου τόσο από την επιστήμη όσο και από τη φιλοσοφία ο Geymonat θα στραφεί προς μια διαλεκτική λογικότητα η οποία, αν από τη μια “αντιπροσωπεύει” τη φάση της πλέον ώριμης φιλοσοφικής και επιστημονικής επεξεργασίας και επικύρωσης ορισμένων συγκεκριμένων προβληματισμών και θεματικών με τους οποίους είχε ασχοληθεί ή υπερασπισθεί κατά τις προηγούμενες δεκαετίες»⁵⁰, από την άλλη αναδεικνύει με καθαρότητα την εσωτερική συνέχεια —διαμέσου συνεχών αναζητήσεων και εμβυθύνσεων— που προσιδιάζει στη σκέψη του Geymonat.

Σημειώσεις

1. *Contro il moderatismo: Interventi dal 45 al 78*, Milano, 1978 σ. 237. Αντίθετα, το προηγούμενο απόσπασμα βρίσκεται στο *Paradossi e rivoluzioni: Intervista su scienza e politica*, Milano 1979 σ. 113 και χρησιμοποιήθηκε εδώ σε μια κάπως διευρυμένη ερμηνεία του.

2. Σε κάποιους θα μπορούσε να δημιουργηθεί η υποψία ενός πνεύματος επιστημονισμού που «πιθανόν» να κυριαρχεί στο έργο του Geymonat, καθώς έντονο είναι το ενδιαφέρον του για τα επιστημονικά επιτεύγματα, την επιστημονική πρακτική και γενικότερα την θετικό-επιστημονική γνώση. Εξάλλου, ένα από τα σημαντικότερα έργα του, αν όχι το πιο σημαντικό σίγουρα το πλέον ογκώδες, αυτό που επιδίωξε να αποτελέσει πρακτική εφαρμογή της τζεϋμονατιανής πρότασης, υλοποίηση μιας προσπάθειας, έχει τον καθ' όλα εύγλωττο τίτλο: *Storia del pensiero filosofico e scientifico*. Γρήγορα όμως διαπιστώνουμε ότι βαθύτερη πρόθεση του Geymonat ήταν η νομιμοποίηση της επιστημονικής γνώσης ως απαραίτητη προϋπόθεση μιας γνωσιοθεωρίας και η ταυτόχρονη αποδυνάμωση της αντιεπιστημονικής στάσης του ιταλικού ιδεαλισμού (που αυθαίρετα νομιμοποιούσε μόνο την ιστορικότητα της φιλοσοφίας), αλλά και να ξεγυμνώσει τόσο τον ιταλικό όσο και τον υπόλοιπο δυτικό-ευρωπαϊκό μαρξισμό (αρχής γενομένης από τα έργα του πρώιμου Lukács ως εκείνα της Σχολής της Φραγκφούρτης και του L. Althusser) που επιφύλασσαν στην επιστημονική γνώση θέση κομπάρσου και περιθωριακή, παραμελώντας ακριβώς τόσο κλασικά μαρξιστικά κείμενα όσο και την σταθερή ανησυχία της μαρξιστικής οπτικής για όλα τα πεδία της γνώσης, με αποτέλεσμα να υιοθετείται η πρόκριση του ιστορικού υλισμού σε βάρος του διαλεκτικού υλισμού και να επιστημοποιείται η διάσπασή τους. Από την άλλη, ο Geymonat έθετε πάντοτε την επιστημονική γνώση σε σχέση με τη φιλοσοφία και την φιλοσοφία της επιστήμης και ασφαλώς την αντιλαμβάνονταν μ' αυτό τον τρόπο σ' ένα επίπεδο διαφορετικό από εκείνο της πρακτικής, τεχνικής εφαρμογής και της απόλυτης μετα-ιστορικής διάστασης, ιδιαίτερα στο μέτρο που θα διευκόλυνε την «υπεράσπιση του ρασιοναλισμού ενάντια σ' όλες τις επιθέσεις που του εξαπολύουν».

3. «Primi lineamenti di una teoria della conoscenza materialistico - dialettica» στο AAVV *Attualità del materialismo dialettico*, Roma, 1974.

4. «Ο Lenin αντιλαμβάνεται, ότι στη σύγχρονη επιστήμη υπάρχει πράγματι μια κρίση, αλλά θεωρεί ότι αυτή δεν αντιπροσωπεύει παρά μόνο τη βασανιστική διαδρομή που αυτή (η επιστήμη) πρέπει να διατρέξει, ώστε να απελευθερωθεί από τον παλαιότερο υλισμό και να φτάσει στο νέο: “Η σύγχρονη φυσική κοιλοπονά. Θα φέρει στο φως το διαλεκτικό υλισμό”. Σήμερα ο τοκετός ήδη έλαβε χώρα. Αλλά -θα ήταν ανέντιμο να το αρνηθούμε- η σύγχρονη επιστήμη δε γέννησε το διαλεκτικό υλισμό», (*Materialismo e problema della conoscenza*», *Rivista di filosofia* 3-4 1946, σσ. 113-114). Απεναντίας, στη συνέχεια θα «διορθώσει» κάποιες αρνητικές κρίσεις πάνω στη θέση του Lenin σύμφωνα με την οποία «οι αισθήσεις αντικατροπτίζουν τα αντικείμενα», «υπάρχει στα φυσικά φαινόμενα

μια αντικειμενική αναγκαιότητα» υπογραμμίζοντας ότι «ο Lenin ταξινομώντας τις αισθήσεις ως “αντίγραφα” της πραγματικότητας δε σκόπευε να τα απολυτοποιήσει» (*Primi Lineamenti*, σ. 98).

5. Ο Geymonat στράφηκε περισσότερο προς τον ανατολικό παρά προς το δυτικό μάρξιζμο (θεωρεί μάλιστα το δεύτερο κατά ένα σημαντικό μέρος δέσμιό ενός αντιεπιστημονικού πνεύματος και μιας μηχανιστικής αντίληψης της πραγματικότητας) για να αναζητήσει τα θεμέλια μιας υλιστικοδιαλεκτικής γνωσιοθεωρίας που θα ανταποκρίνονταν στις απαιτήσεις της σύγχρονης γνωστικής διαδικασίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο S. Tagliagambe, από το περίφημο «Gruppo di Milano» το οποίο θα συσταθεί γύρω από τη φιγούρα του Geymonat, θα εκδόσει το 1978 το *Scienza, filosofia, politica in Unione Sovietica 1294-1943*, το οποίο ο Geymonat με εγκωμιαστικά λόγια θα παρουσιάσει μέσα από τις σελίδες της *Scientia* και θα σταθεί ιδιαίτερα στον εκφυλισμό που υπέστη η υλιστική διαλεκτική αντίληψη του Lenin από τους άμεσους διαδόχους του και την Diamat της σταλινικής περιόδου, θα επισημάνει τη δημοκρατικό και πλουραλιστικό πνεύμα που κυριαρχεί στο επίπεδο των ιδεών κατά την μετεπαναστατική περίοδο. Σημαντικά κείμενα θα προσφέρει επίσης στην παρουσίαση του κινέζικου μαρξισμού, όχι μόνο των φιλοσοφικών θέσεων του Μάο («συναντάμε στον Μάο την ολοκληρωτική παραίτηση από το τριαδικό σχήμα. Θεμελιώδες σημείο της διαλεκτικής είναι η αντίφαση/αντίθεση» (*Paradossi e rivoluzioni* σ. 115), αλλά και άλλων λιγότερο γνωστών, όπως του Chang En -Tse (Zhang Enci) που στο έργο του *Conoscenza e verità secondo la teoria del riflesso*, θα αφιερώσει ξεχωριστές σελίδες στο ζήτημα του ιστορικού σχετικού αλλά και αντικειμενικού χαρακτήρα της αλήθειας, χωρίς να πέφτει στη γοητεία του σχετικισμού, στην κατηγορία της πράξης και σε μια αυθεντικά μαρξιστική αντίληψη της ανάλασης (αντανάκλασης). Αυτή η προτίμηση του Geymonat προς τον ανατολικό μαρξισμό δεν μπορεί ασφαλώς να ιδωθεί και έξω από τη μόνιμη ανησυχία του να υπερβεί την τομή μεταξύ των «due culture» (ανθρωπιστική φιλοσοφική ιστορική γνώση από τη μια και επιστημονική γνώση από την άλλη) και να κινηθεί προς την επίλυση των προβλημάτων που αυτή η τομή συνεπαγόταν, ούτε ξέχωρα από την πρόθεσή του να καταδείξει την αναγκαιότητα του διαλεκτικού υλισμού που είχε περιθωριοποιηθεί από την ακατάσχετη κυριαρχία ενός άκριτου και ελάχιστο ορθολογικού ιστορικού υλισμού, χωρίς όμως τούτο να σημαίνει ότι επιχειρούσε μια ταύτιση των πεδίων ή ότι νομιμοποιούσε από μια άλλη οπτική το ρήγμα. Απεναντίας, καταδεικνύει τα ιδιαίτερα πεδία εφαρμογής τους και την καταστατική αυτονομία των όρων τους.

6. «Πρέπει με ειλικρίνεια να ομολογήσουμε ότι μπροστά σε μια τόσο έκδηλη ιδεαλιστική θέση, δε μας εκπλήσσει και πάλι το γεγονός ότι ο Geymonat, άνθρωπος δραστήριος και αξιόλογος μελετητής, προτιμά να ασχοληθεί με το “πρόβλημα του μηδενός και του σκότους” στο *Fredesgo di Tours* ή με το “οντολογικό επιχείρημα” αντί να πάρει θέση στη μεγάλη μάχη που ο μαρξιστικός ανθρωπισμός διεξάγει ενάντια στον τεχνικισμό και στον άγονο φορμαλισμό της σημερινής αμερικανικής φιλοσοφίας» Mario Spinella, *La Rinascita* 12 Δεκέμβρη 1953, σ. 702.

7. Αρχεί να σημειώσουμε ότι ήδη κατά το 1945 στο *Studi per un nuovo razionalismo*, όπου κυριαρχούν μεθοδολογικά και επιστημολογικά ζητήματα, ο Geymonat αφιερώνει ένα σημαντικό μέρος στα συναισθήματα και στη ηθική, στα συγκεκριμένα ανθρώπινα υποκείμενα και σε ατομικά και συλλογικά φαινόμενα, ακριβώς για να αποκαλύψει την αδυναμία μιας όποιας τυποποιημένης αναλυτικής μεθόδου, να ανιχνεύσει ζητήματα και προβληματισμούς που αντιστέκονται σε κάθε a priori θεώρηση και να αναδείξει έτσι την εγκυρότητα και τη νομιμότητα των φιλοσοφικών ζητημάτων. Φαντάζει παράδοξο κι όμως στο σημείο αυτό, ακόμα και τη στιγμή που ομολογεί ότι «επιδιώκει να μελετήσει τα προβλήματα της συναισθηματικής ζωής εφαρμόζοντας πάντα τη νέα εμπειρική μέθοδο» (σελ. X) ταυτόχρονα δίνει μια ώθηση προς την πλευρά της υπέρβασης αυτής της μεθόδου, την ξετερνά, χωρίς να την αναιρεί, καθώς διευρύνει τα πεδία εφαρμογής της.

8. «Δεν πιστεύω ότι η δική μου πρόταση -αν και εφορμά από αρκετά κείμενα μαρξιστών σύγχρονων ή όχι- θα μπορούσε να εμφανιστεί ως μια ανακατασκευή του μαρξισμού... Επιδιώξή μου είναι να ξεμοντάρω την πολυσύνθετη θεωρητική μηχανή του μαρξισμού και όχι να την επισκευάσω με κάποιες επιδιορθώσεις ad hoc. Καμιά αποκατάσταση λοιπόν. Αλλά η απροκατάληπτη χρήση κάποιων συγκεκριμένων κομματιών». *Paradossi e rivoluzioni* ό.π., σ. 113.

9. «Primi lineamenti di una teoria della conoscenza materialistico - dialettica» ό.π., σ. 98.

10. Ό.π., σ. 97.

11. Ό.π., σ. 98.

12. Ό.π., σ. 99.

13. Ό.π., σ. 99.

14. Ό.π., σ. 99.

15. Ό.π., σ. 100 και «Husserl e il problema dell evidenza» στο *Studi per un nuovo razionalismo*, Torino, 1945.

16. Ο C. Minguez επισημαίνει έμμεσα ότι στην πολεμική κριτική του Geymonat προς τα ερμηνευτικά σχήματα της αγγλοσαξονικής σχολής εμπλέκονται και πολιτικο-πολιτιστικοί λόγοι, όπως η πάλη ενάντια στον απειλητικό

πολιτιστικό ιμπεριαλισμό και η ανάγκη θεμελίωσης μιας ρωμαλέας πολιτιστικής δράσης (προερχόμενης από τις μεσογειακές χώρες) κατά την οποία η άμεση αναφορά στο πολιτικο-πολιτιστικό, φιλοσοφικό, επιστημονικό έργο του Galileo, αλλά και η αναγνώριση του ρόλου των προοπτικών της σοβιετικής επιστημολογίας θα αποτελούσαν δυο σημαντικούς όρους σύνδεσης και θεωρητικής προσέγγισης. *Omaggio a Ludovico Geymonat, Saggi e testimonianze*, Padova, 1992, σ. 162-3.

17. «Paradossi e rivoluzioni» ό.π., σ. 118.

18. «Dal neo-positivismo al materialismo dialettico» αρχικά με τον τίτλο «Du néo-positivisme au matérialisme dialectique» *La Pensée*, Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1982 στη συνέχεια και εδώ στο *Riflessioni critiche su Kuhn e Popper*, Bari, 1983, σ. 17.

19. *Ο.π.*, σ. 27.

20. «Paradossi e rivoluzioni» ό.π., σ. 23.

21. Πρόκειται πάντα για το περίφημο βιβλίο του Julien Benda, *La trahison des clercs*, (1927), όπου καντηριάζονται οι συμβιβασμένοι με την εξουσία διανοούμενοι.

22. «Sull applicazione del metodo dialettico alla storiografia della scienza. Critica al modello di Thomas Kuhn». Αρχικά στο *Studien Zur Dialektik* (1981), στη συνέχεια και εδώ στο *Riflessioni critiche su Kuhn e Popper*, ό.π., σ. 28.

23. *Ο.π.*, σελ. 35.

24. «Logica e filosofia della scienza in alcuni filosofi del Circolo di Vienna», αρχικά με τον τίτλο «Logica e filosofia delle scienze» στη *Rivista di Filosofia XXVII* 3 1936 στη συνέχεια και εδώ στο *La Vienna dei paradossi*, Padova, 1991, σ. 48.

25. «Teoria e osservazione nella scienza», στο *La Vienna dei paradossi*, ό.π., σ. 165.

26. Ο Popper σήμερα έγινε πολύ της μόδας και εμπιστεύτηκε το image του περισσότερο στις πολιτικές απόψεις του παρά στη φιλοσοφία της επιστήμης, που αποτελεί και το πιο σημαντικό τμήμα της σκέψης του. Οι μεγάλοι διανοητές σήμερα κατασκευάζονται από τα mass media, όπως και οι μεγάλες ηθοποιοί. Αλλά τουλάχιστον αυτές είναι όμορφες». *La ragione e la politica: Interventi 1976-1986*, (a cura di M. Quaranta), Verona, 1987, σ. 175

27. *Paradossi e rivoluzioni* ό.π., σ. 50.

28. «Alcune riflessioni critiche sulla filosofia di Popper» αρχικά στη σοβιετική επιθεώρηση *Voprosy Filosofii*, XXXVI 80, 1983 στη συνέχεια και εδώ στο *Riflessioni critiche su Kuhn e Popper*, ό.π., σ. 46.

29. «La filosofia della scienza» στο *Panorami Filosofici*, Padova, 1991, σ. 132.

30. «Alcune riflessioni critiche sulla filosofia di Popper» ό.π., σ. 59.

31. *Ο.π.*, σ. 64.

32. «La ragione e la politica» ό.π., σσ. 132-133.

33. «Alcune riflessioni critiche» ό.π., σσ. 68-69.

34. «Paradossi e rivoluzioni» ό.π., σ. 112.

35. Imre Lakatos «La storia della scienza e le sue ricostruzioni razionali» στο AAVV *Critica ecrescita della conoscenza*, Milano, 1993, σ. 366.

36. *Scienza e realismo*, Milano, 1977, ελληνική έκδοση *Επιστήμη και ρεαλισμός*, Αθήνα, 1987, σσ. 39-40.

37. *Ο.π.*, σ. 106.

38. Paul K. Feyerabend *Against Method*, 1975, ελληνική έκδοση *Ενάντια στη μέθοδο, για μια αναρχική θεωρία της γνώσης*, Αθήνα, 1983.

39. Τα δυο αποσπάσματα στο «La ragione e la politica» ό.π., σελ. 176.

40. Ξεχωριστό κεφάλαιο, το οποίο χωρίς αμφιβολία θα έφερνε στο φως εξαιρετικά διαφωτιστικά και χρήσιμα συμπεράσματα, στην έρευνά μας, θα πρέπει να αποτελέσει η γνωστή διαμάχη μεταξύ του G. Giorello και του Geymonat πάνω στο συγκεκριμένο ζήτημα. Αρχεί μονάχα μια σύντομη και ενδεικτική παρατήρηση του Giorello κατά τη γνώμη του οποίου ο Geymonat «ήταν αναμφίβολα επηρεασμένος από την ιδεαλιστική απαίτηση ορθολογικοποίησης της ολότητας του πραγματικού» *Omaggio a Ludovico Geymonat Saggi e testimonianze*, Padova, 1992, σ. 38.

41. L. Zanzi: «Per una epistemologia storicista» στο AAVV *Scienza e filosofia, Saggi in onore di L. Geymonat*, Milano, 1985, σ. 143.

42. Ο Geymonat διευκρινίζει ότι η έννοια του E.T.K. προέρχεται από τον P. Duhem, για να διαφοροποιήσει όμως αμέσως τη θέση του υπογραμμίζοντας ότι ο δεύτερος κάνει ουσιαστικά λόγο για «κεφάλαιο». Παραθέτει μάλιστα και το σχετικό απόσπασμα από το *La théorie physique*: «πρόκειται για το κεφάλαιο μιας τεράστιας κοινωνίας εξαιρετικά δραστήριας και διαμορφωμένης από την ένωση ανθρωπίνων επιδεξιότητων. Με το πέρασμα των αιώνων το κεφάλαιο μεταβάλλεται και εμπλουτίζεται» *Lineamenti di filosofia della scienza*, Milano, 1985, σ. 96.

43. Χρειάζεται να τονίσουμε ότι αυτή η πάλη του Geymonat για την επίτευξη και την ισχυροποίηση της ενο-

ποιημένης γνώσης έχει ρίζες βαθιές. Μάλιστα το 1956 θα δημοσιεύσει το εξαιρετικό *L' esigenza di una storia integrale della ragione* (Η απαίτηση μιας ολικής ιστορίας του λόγου), ενώ το 1964 θα παρουσιάσει το περίφημο έργο του C.P.Snow *The two cultures* κλείνοντας με τα ακόλουθα λόγια: «Η απαίτηση να ξεπεράσουμε τη μεταξύ τους υπαρκτή τομή μας παρουσιάζεται συνεπώς ως το πιο ώριμο προϊόν της πολιτιστικής προόδου της ανθρωπότητας: ως το πλέον κοπιαστικό καθήκον κάθε υπεύθυνου και συνεπούς μελετητή». *Le due culture*, Milano, 1964, σ. XIV.

44. Μια από τις κύριες διαφορές ανάμεσα στο Ε.Τ.Κ. και τις επιστημονικές θεωρίες έγκειται στο γεγονός ότι οι τελευταίες μπορούν όλες, τουλάχιστον καταρχήν, να τυποποιηθούν, γιατί η μέθοδος της τυποποίησης αποτελεί τον πιο αυστηρό τρόπο έκθεσής τους, ενώ το πρώτο ξεφεύγει από κάθε προσπάθεια αξιωματικής διατύπωσης, γιατί οι παράγοντες που συμβάλλουν στη σύστασή του είναι αναρίθμητοι και μεταβλητοί από την μια εποχή στην άλλη». *Επιστήμη και Ρεαλισμός*, ό.π., σ. 60. Στο Ε.Τ.Κ. συμμετέχουν ισότιμα τυποποιημένες επιστημονικές θεωρίες, προκατηγοριακές γνώσεις, παραδοσιακές στάσεις, κατακτήσεις και γνώσεις του κοινού νου κ.α. Το ζήτημα της σχέσης τυπικής λογικής και διαλεκτικής μεθόδου θα ξεκαθαριστεί πλήρως από κάθε ασάφεια και φαινομενική ασυνέπεια μόνο με την προσθήκη του δεύτερου παραρτήματος της δεύτερης ιταλικής έκδοσης *Scienza e realismo*, Milano, 1982, σσ. 171-201.

45. *Primi lineamenti di una teoria della conoscenza materialistico-dialettica*, ό.π., σ. 113.

46. Η αντίθεση καταλαμβάνει πλέον θεμελιώδη και αναντικατάστατο ρόλο στην τζεϊμνονατιανή αντίληψη. Ο Geymonat εκτιμά ότι η συμβολή του Μάο στο σημείο αυτό είναι εξαιρετική, καθώς δίνει το οριστικό χτύπημα στο παραδοσιακό τριαδικό σχήμα. «Η εγκατάλειψη της εγγεληνής παράδοσης είναι ακόμα πιο ρητή στο Μάο. Το διαλεκτικό προτσές, που ο Engels —επηρεασμένος ακόμη από τον Hegel— θεωρούσε κατά βάθος ότι έφτανε σ' ένα τέρμα, αποτελεί για το Μάο μια διαδικασία χωρίς τέλος» («Paradossi e rivoluzioni» ό.π., σ. 115). Αντίθετα, εξάλλου, μ' ό,τι προκύπτει από την ποππεριανή επιλαθευσιμότητα (διαψευσιμότητα) η ύπαρξη μιας αντίθεσης, μιας αντινομίας, μιας «ήττας» δεν οδηγεί αναγκαστικά και αναπόφευκτα στην εγκατάλειψη της επιστημονικής θεωρίας και της υπάρχουσας γνώσης, αλλά μπορεί να δώσει και μια ώθηση σε μια παραπέρα επεξεργασία και βελτίωση τους, ώστε να εξελίσσεται η διαδικασία εμβάθυνσης, σε μια καλύτερη προσέγγιση του πραγματικού.

47. «Primi lineamenti di una teoria della conoscenza materialistico-dialettica» ό.π., σ. 110.

48. *Paradossi e rivoluzioni*, σ. 69.

49. *Studi per un nuovo razionalismo*, Torino 1945, σ. VIII Το έργο θα τυπωθεί με ημερομηνία 25 Απριλίου 1945 (ημέρα απελευθέρωσης της Ιταλίας), αν και στην πραγματικότητα θα κυκλοφορήσει λίγες μέρες αργότερα. Γίνεται κατανοητό ότι με τον τρόπο αυτό καθίσταται ακόμη πιο ξεκάθαρη η πλήρη στράτευση του Geymonat (από τον αγώνα κατά του φασισμού και την ενεργό συμμετοχή στην αντίσταση ως τα μετέπειτα κοινωνικά κινήματα), στην υπόθεση της κοινωνικής δικαιοσύνης και της κομμουνιστικής προοπτικής.

50. F. Minazzi στο *Scienza e storia, contributi per uno storicismo scientifico*, (a cura di F. Minazzi), Verona, 1985, σ. 122.